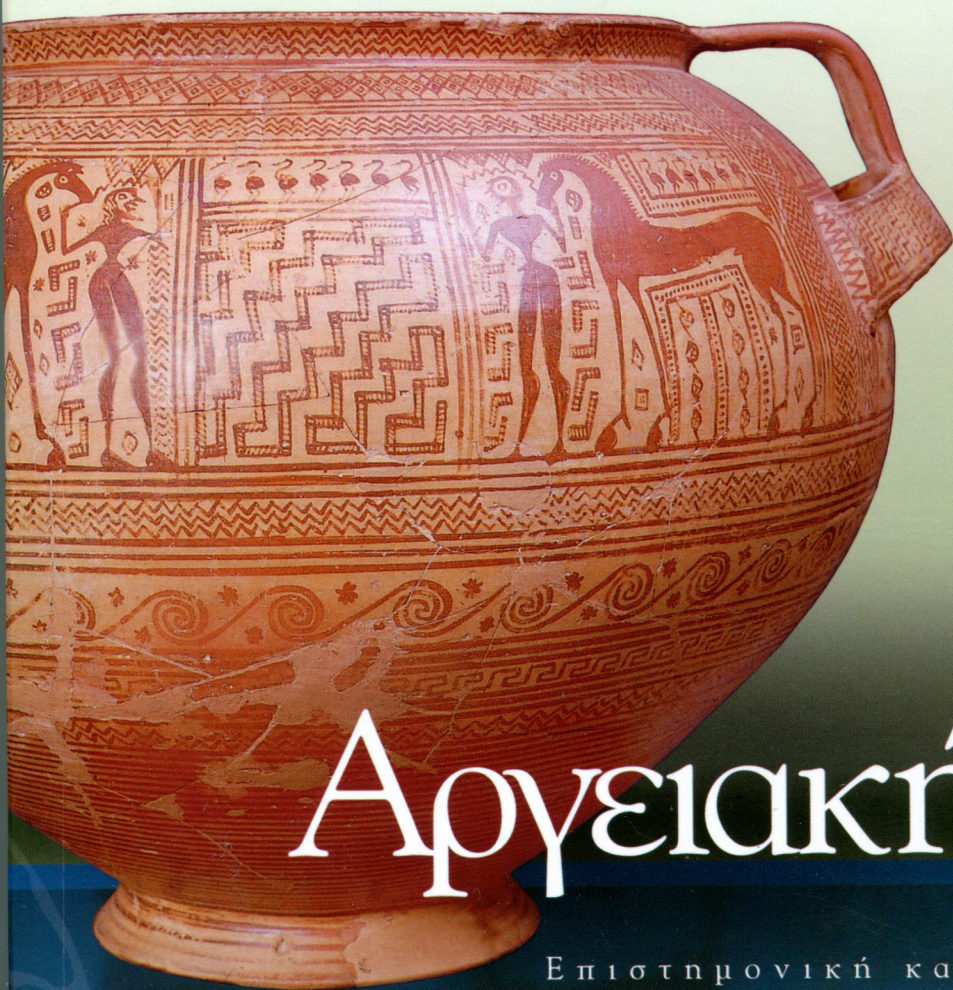

Αργειακή Γη

Επιστημονική και
Λογοτεχνική Έκδοση

του Πνευματικού Κέντρου
του Δήμου Άργους

Ετήσια Έκδοση
Δεκέμβριος 2003

Αργολική Αρχαιολογική Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού

Τεύχος Ι

Η ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ

στοιχεία για μια συστηματική ανάλυση
του φαινομένου

Γεώργιος Κόνδης
κοινωνιολόγος

1

Εισαγωγή.

Το φαινόμενο της αστικοποίησης είναι τόσο σύνθετο όσο και οι μεταβολές τις οποίες υφίσταται το κοινωνικό σώμα. Όσο περισσότερο έντονες είναι σε αριθμό, σε ρυθμό και σε συχνότητα, τόσο πιο σύνθετη μορφή έχουν. Το φαινόμενο δεν είναι επίσης απλό, διότι καθορίζει και καθορίζεται από οικονομικά συμφέροντα, κοινωνικές διαστρωματώσεις, τυχαία γεγονότα και ιστορικές συγκυρίες. Οι τελευταίες καθορίζουν με τη σειρά τους τη μορφή της αστικοποίησης και της πολεοδομικής συγκρότησης και ανάπτυξης. Υπάρχουν, για παράδειγμα, διαφοροποιήσεις ως προς την ανάπτυξη των αρχαιοελληνικών πόλεων σε σχέση με τις αντίστοιχες βυζαντινές ή εκείνες της τουρκοκρατίας και ακόμα μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις σε σχέση με την αστική ανάπτυξη του 19ου αιώνα. Παρ' ότι, όπως θα εξηγήσουμε και στη συνέχεια, δεν υπάρχουν ασυνέχειες ή διαζεύξεις στο φαινόμενο της αστικοποίησης προκειμένου για τον ίδιο ιστορικό χώρο, οι διαφοροποιήσεις στις οποίες αναφέρομαι αντικατοπτρίζουν το επίπεδο των κοινωνικών, πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Η διαφοροποίηση μεταξύ των μορφών αστικοποίησης δεν είναι τόσο ποσοτική όσο ποιοτική. Για το λόγο αυτό το φαινόμενο της αστικοποίησης δεν ταυτίζεται με εκείνο της δημιουργίας των πόλεων. Η διάκριση έγκειται στο ότι η αστικοποίηση *«είναι ένα πλέγμα οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών αντιλήψεων που η δομημένη μορφή έχει προσπαθήσει να αντιπροσωπεύσει και να εκφράσει»*¹. Για τον ίδιο λόγο το φαινόμενο αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα της καπιταλιστικής ανάπτυξης, όπως θεωρούσαν οι κοινωνικοί αναλυτές πριν μερικές δεκαετίες. Αντίθετα, προηγείται της γένεσης του καπιταλισμού, διότι απορρέει από την κοινωνική κατανομή της εργασίας μέσα, στην κοινωνία και όχι μέσα στη μονάδα παραγωγής².

Συνήθως, όταν αναφερόμαστε στο φαινόμενο και τη διαδικασία της αστικοποίησης, προσδιορίζουμε το θέμα με βάση ποσοτικά δεδομένα. Όμως, ενώ η πληθυσμιακή μεταβολή σ' ένα γεωγραφικά προσδιορισμένο χώρο δεν είναι αμελητέος παράγοντας, εντούτοις δεν είναι και καθοριστικός του φαινομένου της αστικοποίησης. Το μέγεθος δεν μπορεί να προσδιορίζει από μόνο του το φαινόμενο αυτό³. Η οργάνωση της συλλογικής κοινωνικής και οικονομικής ζωής, η ταυτότητα που απορρέει από αυτήν και δημιουργεί την αίσθηση της συμμετοχής στην ίδια κοινωνική ομάδα, οι συμβολισμοί που χρησιμοποιούνται και ιδιαίτερα εκείνοι που καθορίζουν και οριοθετούν τη σημασία και τη χρήση των χώρων (π.χ. δημόσιοι χώροι), είναι σημαντικά στοιχεία και μόνο η συνδυαστική προσέγγιση με βάση τα στοιχεία αυτά, μπορεί να μας επιτρέψει την κατανόηση του φαινομένου. Συνεπώς, όταν μιλάμε για τη διαδικασία της αστικοποίησης, εννοούμε περισσότερο το αποτέλεσμα μιας ιστορικής μεταβολής, όπως σημειώνει ο L.Mumford⁴, παρά για την ποσοτική-πληθυσμιακή διόγκωση ενός οικιστικού χώρου. Η

1 M.Billinge, «Η πόλη, η αστικοποίηση και η μελέτη της ιστορικής γεωγραφίας», Αρχαιολογία, 64 (1997), 8.

2 J.Lojkine, «Contribution à une théorie marxiste de l'urbanisation capitaliste», Cahiers Internationaux de Sociologie, Vol. L (1972), 127.

3 M.Weber, Η Πόλη, Αθήνα, 2003, 49.

4 La cité à travers l'histoire, Παρίσι, 1964, 29.

ιστορική αυτή μεταβολή καθορίζει μια σειρά άλλων παραμέτρων ικανών να προσδιορίσουν τη διαδικασία μέσω της οποίας περνάμε από την κοινότητα στην πόλη. Δηλαδή, από μια κοινωνική οργάνωση βασισμένη στη συγγένεια, σε μια άλλη που βασίζεται στο γραπτό δίκαιο, και την έννοια της πολιτικής συμμετοχής. Ταυτόχρονα, επιτρέπει να κατανοήσουμε όλα τα παραπάνω στοιχεία και να τα εντάξουμε σε μια σχέση αλληλοπροσδιορισμού με τα εκάστοτε κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά συστήματα.

Στη λογική αυτή εντάσσεται και το ερώτημα της ιστορικής συνέχειας των μορφών αστικής οργάνωσης, όπως σημείωσα προηγουμένως. Παρά τις διαφοροποιήσεις από την αρχαιοελληνική πόλη στη βυζαντινή, εκείνη της οθωμανικής αυτοκρατορίας και τη σύγχρονη, η αστικοποίηση φαίνεται να είναι ένα συνεχές ιστορικό και κοινωνικό φαινόμενο. Η μελέτη του όμως χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή, διότι ανάλογα με την οπτική προσέγγισης θα έχουμε και την αποκάλυψη διαφορετικών χαρακτηριστικών ή μέρους μόνο του συνολικού φαινομένου⁵. Σε όλες τις περιπτώσεις θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ιστορικές συγκυρίες, οι κοινωνικές σχέσεις και τα συμφέροντα που εξυπηρετούνται. Τι θα ήταν, για παράδειγμα, η ανάλυση της μνημειώδους πολεοδομικής μετατροπής του Παρισιού από τον Haussmann (1853-1870), αν περιοριζόταν μόνο στην ποσοτική εξήγηση; Αφού θεωρήθηκε, παράλληλα με τις λύσεις που πρόσφερε στο ένα εκατομμύριο των κατοίκων της πόλης, ότι απαντούσε με συγκεκριμένες πολεοδομικές παρεμβάσεις στο «μεγάλο φόβο της αστικής τάξης μπροστά σε μια τόσο μεγάλη συσσώρευση εργατών (400.000)⁶». Δεν θα μπορούσε επίσης κανείς να κατανοήσει την πολεοδομική ανασυγκρότηση/αναπαλαίωση ολόκληρων οικοδομικών τετραγώνων, χωρίς να λάβει υπόψη τα οικονομικά συμφέροντα και τους φορείς που τα εκφράζουν⁷ ή ακόμα τους τρόπους και τις πολιτικές χρήσης των δημόσιων χώρων και της πόλης στο σύνολό της. Η μετατροπή, για παράδειγμα, μιας πόλης σε «πόλη-μουσείο» δεν είναι μια σωστά οργανωμένη μακροπρόθεσμα πολιτική αστικής ανάπτυξης. Αντίθετα, μεγάλος βαθμός «διαπερατότητας⁸» της πόλης μπορεί να εκληφθεί ως καταπάτηση της ιδιωτικής ζωής ή να καταλήξει σε παρασιτικές μορφές επικοινωνίας (π.χ. «τουριστικές»)⁹.

Πώς θα μπορούσαμε λοιπόν, να προσεγγίσουμε καλύτερα το ζήτημα της αστικοποίησης και εκείνη της πόλης, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω στοιχεία; Ένας πρώτος όσο και βασικός ορισμός της πόλης ως ολοκληρωμένου συστήματος, μπορεί να επιτρέψει και τη συστηματικότερη προσέγγιση του φαινομένου της αστικοποίησης. Οι J.Remy και E.Nols δίνουν τον εξής ορισμό : *«Πόλη είναι ένα σύστημα, δηλαδή ένα σύνθετο σύνολο μερών που συνδέονται μεταξύ τους από ένα δίκτυο σχέσεων αλληλεξάρτησης και προσδιορισμών και οι οποίες επιτρέπουν την ύπαρξη και την ανάπτυξή της μέσω μιας διαδικασίας συλλογικών διαπραγματεύσεων μεταξύ ομάδων και κατοίκων που την απαρτίζουν»¹⁰.*

5 Όπως πολύ σωστά σημειώνει ο M. Augé, «Η συνολική αντίληψη της πόλης (αυτή που μπορεί ν' αποκτηθεί από το 110ο πάτωμα του World Trade Center) – η σκοπιά του ηλιακού οφθαλμού – δεν έχει καμιά σχέση με τη γνώση που αποκτούμε γι' αυτήν όταν επανέλθουμε στο επίπεδο του εδάφους», (Για μια Ανθρωπολογία των Σύγχρονων Κόσμων, Αθήνα, 1999, 134).

6 J.Cader, Le Paris Haussmannien 1853-1882. Formes urbaines : de l'îlot à la barre, Παρίσι, 1989, 17.

7 A.Bourdin, «Restauration/Réhabilitation : l'ordre symbolique de l'espace néo-bourgeois», Espaces et sociétés, 30-31 (1996), 29.

8 'ο.π., «La ville dans le miroir de l'ancien : Le cas de Tours», Stanford French Review, I (1977), 115.

9 «Ωστόσο η πόλη, όπως κάθε τι άλλο, δεν μπορεί να επιβιώσει παρά μόνο εξελισσόμενη. Δεν είναι ή δεν θα έπρεπε να είναι ούτε χώρος συντήρησης, ούτε μουσείο... αλλά να συνδυάζει μνήμη και καινοτομία», M.Augé, ό.π., 173. Επίσης για τη μετατροπή αυτή και το ρόλο της δημοτικής αρχής : F.Mancuso, "The concept of the zone in town planning theory and practice in the nineteenth and twenty centuries; its origins, implications and content", Colloque du Crédit Communal, Spa. Urbanisme et aménagement du territoire, Textes, L.L.N., 1992, 7-8.

10 «Economies externes et croissance urbaine», Revue économique, XXIII (1972), 995.

Από την άποψη αυτή, η εγκατάσταση σ' ένα δεδομένο γεωγραφικό χώρο δεν είναι από μόνη της ικανή να προσδιορίσει την αστική οργάνωση. Οι συμπληρωματικές σχέσεις των ατόμων και των ομάδων, οι συμβολισμοί των χώρων και οι σχέσεις εξουσίας, δημιουργούν την έννοια της πόλης και προσδιορίζουν το χώρο. «Έτσι ο χώρος», γράφει ο Μ.Αυγέ, «είναι τριπλά συμβολικός (εφόσον το σύμβολο εγκαθιδρύει μια σχέση συμπληρωματικότητας μεταξύ δυο όντων ή δυο πραγματικοτήτων) : συμβολίζει τη σχέση καθενός από τους χρήστες του με τον εαυτό του, με τους άλλους χρήστες και με την κοινή τους ιστορία. Ένας χώρος όπου ούτε η ταυτότητα, ούτε η σχέση, ούτε η ιστορία δεν είναι συμβολοποιημένες θα οριστεί ως μη τόπος¹¹». Εδώ έγκειται και η ουσία της εξέλιξης ή της στασιμότητας της αστικοποίησης, η απωθητικότητα ή η εκλυσιμότητα της πόλης.

Τα στοιχεία που θα παρουσιάσω στη συνέχεια έχουν ως στόχο τη δημιουργία ενός γενικού περιγράμματος για τη μελέτη της αστικοποίησης του Άργους. Δεν πρόκειται άρα για μια διεξοδική μελέτη του φαινομένου αλλά για μια πρώτη προσπάθεια κατανόησής του και κατηγοριοποίησης των σταδίων κατά τα οποία διαμορφώνονται τάσεις και προοπτικές. Θα αναφέρω με πολύ συνοπτικό τρόπο τις μορφές αστικής συγκρότησης και τις διαφοροποιήσεις τους, με τους κινδύνους που συνεπάγεται η συνοπτική παράθεση στοιχείων, ώστε να εντάξω ευκολότερα το Άργος σ' ένα γενικό πλαίσιο ανάλυσης. Θα παρουσιάσω στη συνέχεια τις κατηγορίες δεδομένων σχετικά με το φαινόμενο στο Άργος και θα αναφερθώ στο τέλος της παρουσίασης στο ζήτημα των δυο κέντρων και την κοινωνική δυναμική που επηρεάζει την αστικοποίηση.

1.1. Μορφές αστικοποίησης και διαφοροποιήσεις. Σύντομη αναδρομή.

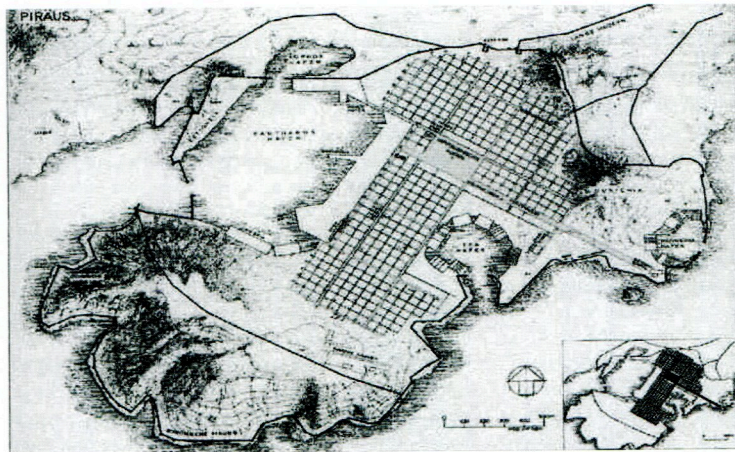
Είναι χρήσιμο να κάνουμε μια πολύ σύντομη αναφορά στις μορφές των αστικών συγκροτήσεων στον ελληνικό χώρο, καθώς επίσης και στα στοιχεία που τις διαφοροποιούν. Όπως ήδη σημείωσα παραπάνω, οι παρατηρούμενες διαφοροποιήσεις στις μορφές αστικοποίησης δεν αποτελούν απόδειξη διαζεύξεων ή ασυνεχειών¹². Αντίθετα, σε όλες τις περιπτώσεις διακρίνουμε στοιχεία που υποδηλώνουν τη σύζευξη και την ιστορική συνέχεια και σε μερικές

¹¹ Ό.π., 157.

¹² Πρόκειται για ένα σημαντικό θέμα επίσης, σχετικά με το ερώτημα της ιστορικής συνέχειας ή ασυνέχειας μιας μορφής αστικοποίησης με κάποια άλλη. Βεβαίως, ποτέ η διαφοροποίηση ανάμεσα σε μορφές αστικοποίησης δεν ήταν αποτέλεσμα ξαφνικών αλλαγών ή γραμμικών και μόνο εξελίξεων. Ουσιαστικά πρόκειται για την επίδραση ενός συνόλου παραγόντων (δημογραφικών, πολιτικών, οικονομικών), η εξέλιξη των οποίων δημιουργεί διάδοχες μορφές. Χρησιμοποιώντας την έννοια «Πόλη- πόλιν», ο Α.Γούναρης σημειώνει πως «...οι ερμηνείες της εξέλιξης των αρχαϊκών πολεοδομικών μορφών επηρεάζονται από τις εκ παραλλήλων θεωρήσεις ενός από τα πολεοδομικά συστήματα των περιόδων που ακολουθεί, τον ολοκληρωμένον υποδαμειόν. Αυτή όμως η εξέλιξη προς ένα εντελώς διακριτό πολεοδομικό σχήμα δεν μπορεί να θεωρείται ερμηνευτικός μονόδρομος... Η ποικιλία των νοτιογεωμετρικών πολεοδομικών τύπων, η καθόλου αυτονόητη μετεξέλιξή τους προς τα εναγώνωστα και εξορθολογισμένα σχήματα πόλεων του τέλους της Αρχαϊκής περιόδου, οι επιβιώσεις προγενετέρων πολεοδομικών διευθετήσεων αλλά και οι ασυνέχειες εντός των πολεοδομικών ιστών, κάθε άλλο παρά οδηγούν σε μονόπλευρες ερμηνευτικές προσεγγίσεις». («Πόλη-Πόλις κατά την νοτιογεωμετρική και την αρχαϊκή περίοδο», Αρχαιολογία 63 (1997), 16-24.)

περιπτώσεις, όπως θα δούμε για το Άργος, με εκπληκτική πιστότητα. Βεβαίως, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως ο συνδυασμός των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών παραμέτρων σε μια δεδομένη ιστορική περίοδο καθορίζει και τη συγκεκριμένη μορφή αστικοποίησης.

Η αρχαιοελληνική πόλη αποτελεί μια κοινωνική οντότητα βασισμένη στην αυτονομία τόσο της ύπαρξής της, όσο και της λειτουργίας της. Η διαμόρφωση και οργάνωση της ελληνικής πόλης την καθιστά ως μια από τις βασικότερες ιστορικά μορφές αστικοποίησης¹³, διότι σηματοδοτεί μια σημαντική κοινωνική μεταβολή : το τέλος μιας πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης βασιζόμενης στους συγγενικούς δεσμούς, τους δεσμούς αίματος και το άγραφο δίκαιο. Σηματοδοτεί, συνεπώς, μια νέα σημαντική πολιτική μεταβολή : με την πόλη, δημιουργούνται ταυτόχρονα οι έννοιες του Πολίτη και της νομοθεσίας καθώς επίσης και της συμμετοχής στα κοινά. Έχουμε πλέον τη δημιουργία της Πόλης-Κράτους, με συγκεκριμένη κοινωνική διαστρωμάτωση, οργάνωση και λειτουργία των κέντρων εξουσίας, αυτόνομη οικονομική δομή και θεσμοθετημένα πολιτικο-διοικητικά όργανα. Θα πρέπει να σημειώσουμε ακόμη δυο βασικά χαρακτηριστικά της αστεακής οργάνωσης στην αρχαιοελληνική πόλη. Πρώτον, τη διαίρεση της δημοκρατικής πόλης σε δήμους κυρίως με βάση τις αγροτικές περιφέρειες. Ο M.Weber¹⁴ σημειώνει πως η εξέλιξη αυτή αναδιαμορφώνει τις γεωγραφικές κατανομές και μετατρέπει το χωριό σε υποδιαίρεση της πόλης, εξέλιξη άγνωστη για το *«μεσαίωνα και σε όλες τις άλλες πόλεις διαφορετικών περιοχών»*. Δεύτερον, οι δήμοι δεν ήταν απλές διοικητικές ή γεωγραφικές μονάδες, αλλά είχαν αρκετές δικαιοδοσίες και αρμοδιότητες καθώς επίσης και κοινή γαιοκτησία. Βρίσκουμε εδώ την πηγή της δημιουργίας και της ιστορικής συνέχειας των κοινοτήτων που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια. *«Η κατάσταση αυτή των θεμελίων της αστεακής οργάνωσης»*, σημειώνει ο M.Weber¹⁵, *«είναι μοναδική στην ιστορία και χαρακτηρίζει ήδη από μόνη της την ιδιαίτερη θέση της δημοκρατικής πόλης της αρχαιότητας...»*.

Πειραιάς. Σχέδιο της πόλης από τον Ιππόδαμο. (W.Hoerfner, «Η πολεοδομία της Κλασικής περιόδου», Αρχαιολογία 63 (1997), 27).

Ένα άλλο στοιχείο που μας ενδιαφέρει, διότι εκτός των άλλων αποτελεί σημαντικό μέρος της ιστορικής συνέχειας στο θέμα της αστικοποίησης, είναι η έννοια του δημόσιου χώρου. Το κεντρικό σημείο οργάνωσης και διευθέτησης της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Η έννοια αυτή θα καθορίσει και στη συνέχεια τις πολεοδομικές και κυρίως τις ιδεολογικές και συμβολικές εκφρά-

13 Οι νίκες κατά των Περώων και οι αλλαγές τις οποίες επέφερε ο Κλεισθένης είναι οι δυο σημαντικοί παράγοντες που οδήγησαν στη δημιουργία της.

14 Η Πόλη, Αθήνα, 2003, 205.

15 Ό.π., 205.

σεις μέσα στο χώρο¹⁶. Ακριβώς το ίδιο συμβαίνει και στις ελληνιστικές πόλεις, στις οποίες οι δημόσιοι χώροι επενδύονται περισσότερο με τους συμβολισμούς της πολιτικής εξουσίας μέσω του «*σχεδιασμού και της λαμπρότητας των δημοσίων κτηρίων*»¹⁷. Από το 323 π.Χ. μέχρι και το 395 μ.Χ. τα αστικά συγκροτήματα χαρακτηρίζονται από μια σημαντική προσπάθεια ρυμοτομίας¹⁸ τόσο για λόγους υγιεινής όσο και λειτουργικότητας και αποτελούν σαφέστερες πολιτικές και ιδεολογικές εκφράσεις της εποχής τους¹⁹.

Η πολεοδομική αυτή αντίληψη δεν υφίσταται κατά τη βυζαντινή περίοδο. Οι υλικοτεχνικές υποδομές και ανάγκες επιβάλουν τη διαμόρφωση ενός νέου αρχιτεκτονικού ρυθμού και πολεοδομικής οργάνωσης. Η πόλη διαμορφώνεται περισσότερο γύρω από την ιδέα της άμυνας και ολόκληρη η οργάνωση εξυπηρετεί την ιδέα αυτή. Φυσικά, δεν εγκαταλείπονται οι υπάρχοντες οικισμοί αλλά, σε πολλές περιπτώσεις, αναστηλώνονται δια «*της ολικής ή μερικής καταστροφής του οικισμού, την εγκατάλειψή του από τον αυτόχθονα πληθυσμό, και τον εποικισμό του με άλλους πληθυσμούς, μεταφερμένους συνήθως από μακρινότερα μέρη*»²⁰. Μπορεί ο πλημμελέστατος σχεδιασμός και η τεχνοτροπία να διαφοροποιούνται σε σχέση με τις προηγούμενες μορφές, αλλά ορισμένα στοιχεία εξακολουθούν να υφίστανται. Η βυζαντινή πόλη εξακολουθεί να είναι τειχισμένη όπως και η αρχαία και εξακολουθεί επίσης «*να εφαρμόζεται το σύστημα των δυο διασταυρούμενων λεωφόρων*»²¹ που διαιρούν τη πόλη σε τέσσερα διακριτά σημεία. Η οριοθέτηση επίσης στο εσωτερικό της πόλης δεν είναι καινούρια. Προέρχεται από τη ρωμαϊκή πολεοδομική αντίληψη και το πρότυπο των δυο κάθετων αξόνων. Υπάρχουν αρκετά παραδείγματα σχετικά με οικισμούς και πόλεις στις οποίες χρησιμοποιείται το σύστημα αυτό, όπως ο Μυστράς και η Μονεμβασία²², και το ίδιο θα διαπιστώσουμε και στην περίπτωση του Άργους.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε πως οι βυζαντινοί οικισμοί και πόλεις δια-

16 Ο W.Hoerfner σημειώνει πως στην «Κοινωνία της Κλασικής περιόδου ο δημόσιος χώρος απέκτησε μεγαλύτερη σημασία από κάθε άλλη εποχή. (...) Χαρακτηριστικές είναι οι εκτεταμένες δημόσιες περιοχές μέσα στις πόλεις, όπως και το αξιοπερίεργο φαινόμενο της «τυποποίησης των κατοικιών» στις νεόδημιτες πόλεις και η πολιτιστική σημασία που απέκτησε ο ανδρώνας, ο οποίος από την Κλασική εποχή και μετά υπήρχε σχεδόν σε κάθε ιδιωτικό σπίτι για τα συμπόσια. Μια και στους χώρους αυτούς συζητούσαν θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος, δεν είναι υπερβολικό να θεωρήσει κανείς τον ανδρώνα ως ένα δημόσιο χώρο στην ιδιωτική κατοικία». («Η πολεοδομία της Κλασικής περιόδου», Αρχαιολογία 63 (1997), 35).

17 E.J.Owens, «Η Ελληνιστική Πόλη», Αρχαιολογία 63 (1997), 49.

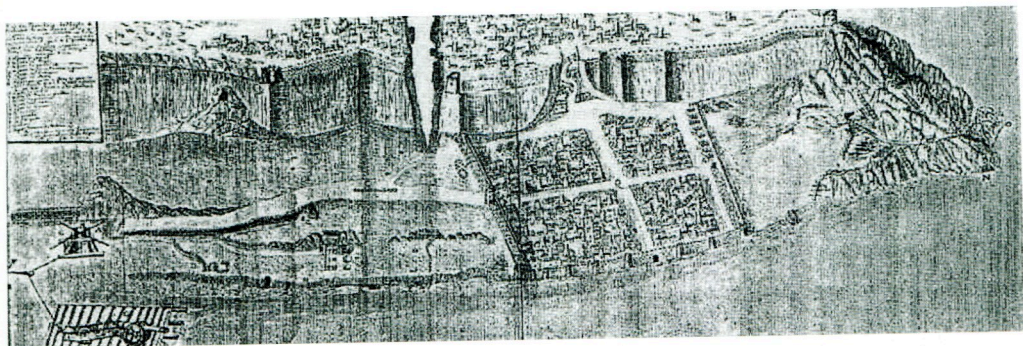
18 «Η συμμετρία διέπει και την αρχιτεκτονική, όπως φαίνεται από τους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, οι οποίοι εδράζονται στην ύπαρξη σταθερών στοιχείων και αναλογιών. Το κύριο πολεοδομικό επίτευγμα της ελληνικής αρχαιότητας είναι το λεγόμενο «ιπποδάμειο» σχέδιο που πήρε το όνομά του από τον «μετεωρολόγο», όπως τον αναφέρει ο Αριστοτέλης, Ιπποδάμο (5ος αιώνας π.Χ.)», Α.Λαγόπουλος, «Ο θρησκευτικός και πολιτικός συμβολισμός της πόλης στην Αρχαία Ελλάδα», Αρχαιολογία 63(1997), 53.

19 Ένα από τα βασικότερα παραδείγματα είναι η πόλη του Πειραιά. «Ο Πειραιάς είναι η πρώτη πόλη που έχει ανεγερθεί βάσει σαφώς οργανωμένου επιστημονικά πολεοδομικού σχεδιασμού. Το οδικό δίκτυο, η σύνδεση μεταξύ λιμανιών, πυλών και των αγορών στο κέντρο αποδεικνύουν τη λειτουργικότητα του σχεδιασμού αυτού. Η αισθητική βρίσκει την έκφρασή της στην επιλογή της τοποθεσίας και τη διαμόρφωση των δημοσίων κτιρίων και η ισονομία προβάλλει στην εφαρμογή της αρχής των τυποποιημένων κατοικιών», W.Hoerfner, ό.π., 28-29.

20 Ν.Κ.Μουτσόπουλος, «Η πρώτη βυζαντινή και η μεσοβυζαντινή πόλη», Αρχαιολογία, 64 (1997), 31.

21 «...το σύστημα των δυο διασταυρούμενων λεωφόρων, cardo και decumanus, οι οποίες απολήγουν στις πύλες της πόλεως και συχνά συνοδεύονται από κιονοστοιχίες. Στη συνάντησή τους δημιουργείται η αγορά», Ν.Κ.Μουτσόπουλος, ό.π., 31.

22 «Η Μονεμβασία υπήρξε σημαντικός οικισμός, τουλάχιστον από τον 8ο αιώνα. Σχέδιο του τέλους του 17ου αιώνα δείχνει ότι η κάτω πόλη διαιρούνταν σε τέσσερις περιοχές από ένα οδικό σταυρό», Α.Φ.Λαγόπουλος, «Ο θρησκευτικός συμβολισμός της βυζαντινής πόλης», Αρχαιολογία, 64 (1997), 73.

«Μονεμβάσια, τέλος του 17ου αιώνα (από τον Κ. Andrews, Castles of the Morea)».

Πηγή : Α.Φ.Λαγόπουλος, «Ο ερπασκευτικός συμβολισμός της βυζαντινής πόλης», Αρχαιολογία, 64 (1997), 72.

μορφώνονται στη βάση της αμυντικής προσπάθειας και τακτικής, με δρόμους στενούς και συχνά δαιδαλώδεις, ενώ η πλειοψηφία των οικιών δεν έχει καμία αρχιτεκτονική ιδιαιτερότητα. Η σημασία και ο συμβολισμός των χώρων αλλάζει, δίνοντας προτεραιότητα σε μια νέα μορφή πόλης-κάστρου²³. Η έννοια του δημόσιου χώρου αλλάζει επίσης στο βαθμό που η αγορά συνεχίζει μεν να υπάρχει αλλά εκτός των τειχών. Ως δημόσιος χώρος και κέντρο κοινωνικών δραστηριοτήτων θα πρέπει πλέον να θεωρείται ο ναός ή το μοναστήρι και ιδιαίτερα ο περίβολός τους. Τέλος, ένα στοιχείο που μας ενδιαφέρει, αφορά τις δραστηριότητες από τις οποίες φαίνεται πως η βυζαντινή πόλη έχει ένα καθαρά αγροτικό-κτηνοτροφικό χαρακτήρα. Οι δραστηριότητες αυτές αρκετές φορές εμφανίζονται και στο εσωτερικό των πόλεων με *«ικανές εκτάσεις καλλιέργειας γης, πλούσια αμπέλια και κήπους»²⁴*.

Τα χαρακτηριστικά αυτά διατηρούνται και κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης, διαφοροποιώντας κατά κάποιο τρόπο τόσο τους χώρους όσο και τους συμβολισμούς. Ο ναός παραμένει ένας από τους βασικότερους δημόσιους χώρους συνάντησης και κοινωνικών δραστηριοτήτων. Παράλληλα όμως με τους χώρους αυτούς, αρχίζουν να διαμορφώνονται και άλλοι, όπως πλατείες, αγορές και καταστήματα (ιδιαίτερα τα καφενεία) που λειτουργούν ως δημόσιοι χώροι συζητήσεων, ανταλλαγής πληροφοριών αλλά και οικονομικών δραστηριοτήτων (π.χ. παζάρια). Ουσιαστικά οι πόλεις, η δημιουργία και η λειτουργία τους, ακολουθεί τόσο τα πληθυσμιακά δεδομένα όσο και την ανάγκη ασφάλειας και για το λόγο αυτό είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη διοίκηση και το στρατό. Για τον ίδιο λόγο, η κυρίαρχη τάση, ιδιαίτερα το 18ο αιώνα και μετά, είναι η σταδιακή εγκατάλειψη μικρών και απομονωμένων οικισμών και η διαμόρφωση μεγαλύτερων οικισμών και αστικών κέντρων. Η ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων αποτελούν σημαντικό παράγοντα για την εξέλιξη και παγίωση της τάσης αυτής. Ταυτόχρονα, ο οικιστικός ιστός χρωματίζεται με τις ιδιαιτερότητες των εθνικών κοινοτήτων σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία όπως η διαμορφούμενη στα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι συνοικίες (μαχαλάδες), η τεχνοτροπία στην κατασκευή και αρχι-

23 Η Τ.Κιουσοπούλου διαφοροποιεί τους τύπους των πόλεων σε δυο βασικούς : «πόλεις-εμπόρια» και «πόλεις-κάστρα», («Η ύστερη βυζαντινή πόλη», Αρχαιολογία, 64 (1997), 62). Φαίνεται δε πως το μέγεθος και οι οικονομικές δραστηριότητες αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά για τον καθορισμό ή μη της πόλης ως τέτοιας. Ο Ν.Κ.Μουτσόπουλος σημειώνει για το θέμα αυτό πως στη «μεσοβυζαντινή περίοδο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της πόλεως θεωρούνταν το «μέγεθος» (πόλεως σχήμα) και οι εμπορικές δραστηριότητες, ώστε να μπορεί ένας οικισμός να λάβει το χαρακτηριστικό «πόλεως αξίωμα», ό.π., 36.

24 Ν.Κ.Μουτσόπουλος, ό.π., 47.

Οι πολεοδομικές παρεμβάσεις έπρεπε να τονίζουν την ιστορική συνέχεια:

Από την Αρχαία Ελλάδα στο νέο ελληνικό κράτος.

(Εθνική Βιβλιοθήκη : έργο του δανού αρχιτέκτονα Chr. Hansen. Πηγή: Ακαδημία Αθηνών, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους)

τεκτονική, αντικατοπτρίζουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των διαφορετικών κοινοτήτων²⁵.

Η επανάσταση του 1821 και η ίδρυση του νεοελληνικού κράτους διαμορφώνει ένα άλλο πλαίσιο εξέλιξης των αστικών χώρων. Σημαντικά φαινόμενα όπως η πόλωση μεταξύ αστικού – αγροτικού χώρου, η εσωτερική μετανάστευση, η αύξηση των εμπορικών ανταλλαγών, η προσπάθεια εκβιομηχάνισης και οι ιδεολογικές κατευθύνσεις των κέντρων εξουσίας, επιδρούν άμεσα στην πολεοδομία, την αρχιτεκτονική και την οικονομική συγκρότηση των αστικών κέντρων. Η τελευταία θα καθορίσει και την τάση αύξησης του αστικού πληθυσμού, τα κοινωνικά του χαρακτηριστικά, τον τρόπο και τον τύπο κατανομής του στο χώρο. Με το νέο ελληνικό κράτος εισάγεται το νεοκλασικό πρότυπο της πόλης το οποίο, ως επίσημη ιδεολογική έκφραση, θα αποτυπωθεί στα μεγάλα έργα των Αθηνών και θα επηρεάσει την πολεοδομία και την αρχιτεκτονική των επαρχιακών πόλεων.

Σταδιακά η πόλη εξελίσσεται και η αστική ανάπτυξη εντατικοποιείται μετά το τέλος του πολέμου και ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '50. Όμως πρόκειται για μια άναρχη ανάπτυξη, η οποία θα οδηγήσει στα γνωστά φαινόμενα γιγαντισμού, άναρχης δόμησης και καταπατήσεων. Το αποτέλεσμα είναι να δημιουργηθούν αστικά κέντρα με σοβαρότατα λειτουργικά προβλήματα, χωρίς σύνδεση με το ιστορικό τους παρελθόν, χωρίς επίσης να υπόκεινται σε κάποιους κανόνες αισθητικής πέραν αυτών που επέβαλλαν οργανωμένα οικονομικά συμφέροντα. Ιδιαίτερα μετά το 1970, όπως σημειώνει ο Π.Λουκάκης²⁶, εμφανίστηκαν προβλήματα επιβάρυνσης ή και καταστροφής του φυσικού και ιστορικού περιβάλλοντος.

25...οι οθωμανικές συνοικίες ήταν ανοικτές με πράσινο, οι ελληνικές ήταν παρόμοιες, αλλά πιο συμπαγείς και εσωστρεφείς, και οι εβραϊκές ήταν πυκνοδομημένες, ανθυγιεινές και ουδέτερες, για να μην προκαλούν την προσοχή», Ε.Π.Δημητριάδης, «Η αναγέννηση των οικισμών του ελληνικού χώρου κατά την όψιμη τουρκοκρατία», Αρχαιολογία, 65 (1997), 27. Μια λεπτομερέστερη παρουσίαση της πόλης στην οθωμανική αυτοκρατορία γίνεται από το Ν.Τοντόροφ, Η Βαλκανική πόλη: 15ος – 19ος αιώνας, τ.Α-Β, Αθήνα, 1986. Και ο Β.Φίλιας αναφέρεται στο αστικό φαινόμενο με βάση τη γενικότερη οργάνωση και λειτουργία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. «Η πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι πόλη-παζάρι (bazaar) γεγονός που, όπως θα δούμε, την κάνει να διαφέρει ριζικά από τη δυτικοευρωπαϊκή πόλη. (...) η πόλη λειτουργεί πρακτικά σαν μια μεγάλη κοινότητα, που δεν είναι ανεξάρτητη, αλλά ενταγμένη στο διοικητικό, στρατιωτικό, οικονομικό και κοινωνικό σύστημα της Αυτοκρατορίας», (Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα : 1. Η νόθα αστικοποίηση, 1800-1864, Αθήνα, 1991, 31-32).

26 « Σύγχρονη Ελληνική Πόλη : τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης», Αρχαιολογία, 65 (1997), 55.

Η διαδικασία αστικοποίησης του Άργους : στοιχεία για μια συστηματική έρευνα.

2.1. Τα πληθυσμιακά δεδομένα.

Στο επίπεδο που βρίσκεται η έρευνα για το Άργος σήμερα, δυστυχώς, δεν μπορούν να καθορισθούν ακριβώς τα πληθυσμιακά δεδομένα που θα μας επέτρεπαν να κατανοήσουμε καλύτερα το φαινόμενο της αστικοποίησης στην περιοχή. Θα πρέπει να ενταθούν οι προσπάθειες και να υπάρξει αρμονικότερη συνεργασία μεταξύ των ερευνητών και των δημοσίων υπηρεσιών, ώστε να καταφέρει η έρευνα να καθορίσει τη δομή, το μέγεθος και τη φορά των μετακινουμένων ομάδων πληθυσμού προς και από το Άργος. Εκτός από τις κλασικές μετρήσεις των πληθυσμιακών μεταβολών, θα ήταν σημαντικός ο καθορισμός της «ταυτότητας» των μετακινουμένων για μόνιμη εγκατάσταση στο Άργος.

Ιστορικά γνωρίζουμε πως ο χώρος δεν γνώρισε μια ικανή πληθυσμιακή σταθερότητα με μεγάλη χρονική διάρκεια. Έχουμε την αίσθηση πως η πόλη ήταν σε διαρκή αναζήτηση μιας πληθυσμιακής ισορροπίας²⁷ λόγω των σημαντικών πολεμικών συγκρούσεων στην περιοχή και των επιδημιών από τον 14ο αιώνα και μετά. Οι ιστορικές συγκυρίες είναι ιδιαίτερα αρνητικές, με αποτέλεσμα να καταστρέφονται οι υποδομές και ο κοινωνικός ιστός. Σημαντικά ιστορικά γεγονότα επιδρούν αρνητικά στην πληθυσμιακή εξέλιξη της πόλης : 1463 (κατάληψη από τούρκους), 1499-1502 (ενετοτουρκικός πόλεμος), 1715 (τουρκοκρατία), 1770 (ορλωφικά), 1718-1792 (διατροφικές κρίσεις και επιδημίες), 1821 (πόλεμος της ανεξαρτησίας), έως το 1940, βαλκανικοί πόλεμοι, κατοχή, εμφύλιος, κλπ. Από τα διάσπαρτα πληθυσμιακά στοιχεία για το νέο ελληνικό κράτος²⁸ που αναφέρονται σε διάφορες αναλύσεις, προκύπτει μια σταθερή αυξητική τάση προς την Αθήνα και μια οριακή και, σε μερικές περιπτώσεις, πτωτική πληθυσμιακή τάση προς τα επαρχιακά αστικά κέντρα όπως το Άργος.

(σε χιλιάδες κατοίκους)

	1853	1861	1870	1879	1889
ΑΘΗΝΑ	36	49	59	90	149
ΝΑΥΠΛΙΟ	7	10	8,5	9	11
ΑΡΓΟΣ	10	11	10,5	10	12
ΠΑΤΡΑ	20	23	26	34	45
ΚΑΛΑΜΑΤΑ	5,5	8	9,5	11,5	15,5

²⁷ Έχω ήδη υποστηρίξει πως λόγω των συνεχών καταστροφών που δέχεται ο χώρος, απαιτείται μια διαρκής προσπάθεια ανασύστασης, μεταξύ άλλων, του κοινωνικού ιστού. Το Άργος βρισκόταν μέχρι και την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του νέου ελληνικού κράτους, συνεχώς μεταξύ «καταστάσεων ενέργειας» και «καταστάσεων αδράνειας», (Γ.Κόνδης, «Περιγραφή οργάνωσης του δημόσιου χώρου στο Άργος της Τουρκοκρατίας», ΔΑΝΑΟΣ, III (2003), 129-149. Ιδιαίτερη αναφορά μπορεί να γίνει στον πίνακα, σ. 134.

²⁸ Ο πίνακας που παραθέτω περιλαμβάνει στοιχεία από τα έργα των παρακάτω συγγραφέων :

Στοιχεία για την πληθυσμιακή σύνθεση της γύρω περιοχής βρίσκονται επίσης διάσπαρτα και δύσκολα μπορεί να διασταυρωθεί η εγκυρότητα των αριθμών. Αναφέρεται, για παράδειγμα, με την ευκαιρία της ίδρυσης σταθμού χωροφυλακής στην Καρυά, ότι το σύνολο των κατοίκων μεταξύ Άργους και Καρυάς (περιλαμβάνει τα χωριά : Μάζι, Βρούστι, Φρέγκαινα, κτλ) είναι 2000-2500 κάτοικοι στη δεκαετία του '30²⁹. Περισσότερο αναλυτικά είναι τα στοιχεία που παραθέτει για το Άργος, από την απογραφή του 1907, ο Β.Δωροβίνης³⁰:

ΕΤΟΣ	Συν. Πληθ.	ΕΤΟΣ	Συν. Πληθ.
1848	10.674	1879	11.793
1853	10.559	1889	12.057
1856	12.031	1896	12.524
1861	10.643	1907	11.778
1870	10.620	1914-1925	Λιγότεροι από 10.000 και μετατρέπεται σε κοινότητα

Με τα υπάρχοντα στοιχεία δεν μπορούμε να καθορίσουμε ακριβώς τις αυξομειώσεις που παρατηρούνται στον τοπικό πληθυσμό, ούτε να καθορίσουμε την προέλευση ή τον πιθανό προορισμό. Πάντως, η παρατηρούμενη αυξητική μεταβολή από το τέλος του πολέμου μέχρι και τη δεκαετία του '70, εντάσσεται σαφώς στη διαδικασία των τάσεων μετανάστευσης. Όμως χρειάζονται περισσότερα στοιχεία για τον καθορισμό των πληθυσμιακών διακυμάνσεων. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως οι επαρχιακές πόλεις λειτουργούν ως μεταναστευτικά κέντρα με διπλή κατεύθυνση : κέντρο υποδοχής πληθυσμών από αγροτικές/ορεινές περιοχές και κέντρο διερχόμενων πληθυσμών προς Αθήνα/εξωτερικό. Ο καθορισμός άρα της πληθυσμιακής σταθερότητας ή/και εξέλιξης απαιτεί συστηματική μελέτη των στοιχείων αυτών.

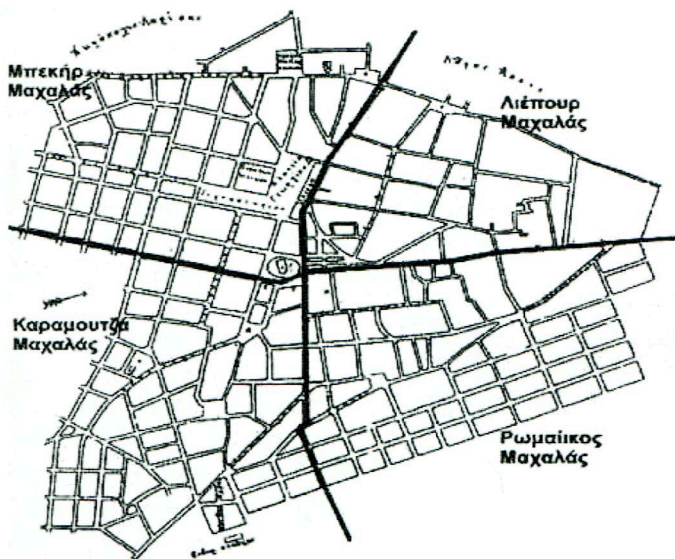
- Α.Μανσόλας, Πολιτειογραφικά πληροφορίες περί Ελλάδος, Αθήνα, 1867, 21-36.
- Σ.Παπαγεωργίου, Η στρατιωτική πολιτική του Καποδίστρια : δομή, οργάνωση και λειτουργία του στρατού ξηράς της καποδιστριακής περιόδου, Αθήνα, 1986, 198-199.
- Ε.Στασινόπουλος, Η Αθήνα του περασμένου Αιώνα : 1830-1900, Αθήνα, 1963, 36-39.
- Β.Φίλιας, Η κοινωνία από το 1830 ως το 1881, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ.ΙΓ, Αθήνα, 1977, 448-454.

29 Αργειακά Νέα, 1-5-1934, αρ. 30, έτος Β'.

30 «Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική στο Άργος», Αρχαιολογικά ανάλεκτα εξ Αθηνών, XII (1980), 173-174. Ας σημειωθεί πως είναι η μοναδική μελέτη που προσεγγίζει επιστημονικά το θέμα της αστικοποίησης του Άργους και ορίζει χώρους έρευνας για τη διαμόρφωση της πόλης.

2.2 Πολεοδομικά – αρχιτεκτονικά στοιχεία και δημόσιοι χώροι.

Το Άργος εμφανίζεται χωροταξικά πριν από την επανάσταση του 1821, αρχικά ως ένας διάσπαρτος οικιστικός χώρος. Σημειώσαμε ήδη προηγουμένως, τον αγροτικό/κτηνοτροφικό χαρακτήρα των πόλεων κατά τη βυζαντινή περίοδο, με αντίστοιχες δραστηριότητες ακόμα και στο εσωτερικό των πόλεων αυτών. Το χαρακτηριστικό αυτό φαίνεται πως διατηρείται και στην περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ιδιαίτερα για την περίπτωση που εξετάζουμε. Όλες οι αναφορές που διασώζονται, κυρίως από περιηγητές, μας δίνουν την εικόνα μιας πολύ μεγάλης αραιοκατοικημένης έκτασης, εντός της οποίας συνυπάρχουν κατοικίες, κήποι και καλλιέργειες. Η οικιστική διασπορά εντείνει τον αγροτικό/κτηνοτροφικό χαρακτήρα του χώρου. Μέχρι και το 1800 στις περιγραφές που διασώζονται καταγράφονται περίπου 600-800 οικίες, οι περισσότερες από τις οποίες είναι πλίνθινες χωρίς ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά³¹.

Πολεοδομικό σκαρίφημα της πόλης του Άργους
(Πηγή : Γ.Κόνδης, «Περίγραμμα οργάνωσης ...», ό.π., 149)

Στο επίπεδο της πολεοδομίας δε φαίνεται να υπάρχει κάτι άξιο αναφοράς, πράγμα λογικό, αν θυμηθούμε τον διάσπαρτο οικιστικό χαρακτήρα του. Από το 1800 όμως, πληθαίνουν οι περιγραφές για την πολεοδομική και αρχιτεκτονική εξέλιξη της πόλης. Ήδη το 1805 ο Gell³² σημειώνει έναν υποτυπώδη πολεοδομικό σχεδιασμό με ίσους δρόμους. Η εξέλιξη αυτή επισημαίνεται και από τον Holland το 1813. Παράλληλα, μπορούμε να σημειώσουμε την ίδια βασική αρχή των διασταυρούμενων αρτηριών, οι οποίες καταλήγουν στις κεντρικές εισόδους της πόλης.

31 Μέχρι σήμερα έχουν ήδη καταγραφεί οι εντυπώσεις, οι αναλύσεις, οι σημειώσεις, κτλ, των επισκεπτών του ελληνικού χώρου σε πολλές μελέτες. Θα αναφέρω ενδεικτικά τις παρακάτω :

Κ.Δανούσης, «Ο William Martin Lake στο Άργος», Δαναός 2 (2001), 55-88.

Β.Δωροβίνης, «Η παραδοσιακή.....», ό.π.

Κ.Σιμόπουλος, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τ. 1-4, Αθήνα, 1999.

- Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21, Αθήνα, 1999.

M.Sève, Temoignages de voyageurs et d'artistes sur la ville et les antiquités d'Argos ; XVI-XIX siècles, Thèse-Université de Paris X-Nanterre, Παρίσι, 1979.

M.Sève, Οι γάλλοι ταξιδιώτες στο Άργος, Ecole Française d'Athènes, Αθήνα, 1993.

32 M.Sève, Témoignages de....., ό.π., 1.

Η διαπίστωση αυτή συνδυάζεται και με το διαχωρισμό της πόλης σε τέσσερις βασικές συνοικίες στις αρχές του 19ου αιώνα σύμφωνα με το «σύνθετο τύπο μη σχεδιασμένων αγροτικών οικισμών... δια πολλαπλασιασμού σε τέσσερις συνδεδεμένες συνοικίες, από τις οποίες η καθεμιά έχει πυρήνα κοινωνικής ζωής³³». Στο παραπάνω σχέδιο αποτυπώνεται ίσως η καλύτερη εικόνα που έχουμε για την πόλη και την οργάνωσή της κατά την περίοδο αυτή. Η κυριότερη αναφορά προέρχεται από σημαντικά κοινοτικά έγγραφα του αρχείου Τσόκλη³⁴ που φυλάσσονται στο Σύλλογο Αργείων «Δαναός». Πρόκειται για κατάστιχα εισφορών των κατοίκων του Άργους (1805 και 1810) και από αυτά γνωρίζουμε πως οι συνοικίες (μαχαλάδες) είναι αυτοί που σημειώνονται και στο πολεοδομικό σκαρίφημα: Μπεκήρ, Λιέπουρ, Καραμουτζά, Ρωμαίικος. Αναγνωρίζουμε επίσης το κέντρο της πόλης, ακριβώς στη διασταύρωση των δυο αρτηριών με την εκκλησία του Αγ. Πέτρου που ορίζει ένα σημαντικό δημόσιο χώρο για την πόλη. Θα σημειώσω πως δεν μπορούν να καταγραφούν σημαντικές πολεοδομικές διαφοροποιήσεις και έτσι η φυσιογνωμία της πόλης παραμένει στατική σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Σταδιακά όμως, πληθαίνουν οι αναφορές για την αστική ανάπτυξη η οποία, όπως ήταν φυσικό, γίνεται περισσότερο έντονη μετά την επανάσταση. Η αύξηση του πληθυσμού, η συνακόλουθη αύξηση των οικονομικών δραστηριοτήτων (εμπόριο, βιοτεχνία, κτλ), οι διαρκώς αυξανόμενες ανάγκες ιδιαίτερα για αστικές υποδομές, δε βρήκαν λύση σε μια προσπάθεια οργανωμένης αστικής ανάπτυξης. Τα ερωτήματα που έθετε η εξέλιξη αυτή, δεν απαντήθηκαν με τη διαμόρφωση και εφαρμογή ενός σχεδίου πόλεως. Εδώ βρίσκουμε ένα σημαντικό στοιχείο ιστορικής συνέχειας με τη βυζαντινή πόλη και την πόλη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η έλλειψη σχεδιασμού είναι ένα από τα βασικά τους χαρακτηριστικά. Το ίδιο συμβαίνει και στην πόλη του Άργους, με αποτέλεσμα να παρουσιάζει ακόμη και σήμερα μια «χαοτική πολεοδομική μορφή³⁵». Ελάχιστες παρεμβάσεις έχουν προσθέσει ή διαφοροποιήσει τον πολεοδομικό ιστό προς μια πιο εξελιγμένη μορφή. Αντίθετα, ο ιστός αυτός δεν αντιστοιχεί σε πραγματικές ανάγκες της πληθυσμιακής εξέλιξης και των οικονομικών δεδομένων, ενώ καμιά πολεοδομική γραμμή δεν γίνεται σεβαστή, όταν αυτή καθορίζεται.

Ήδη το 1939, για παράδειγμα, σε επιστολή που δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Ασπίς» του Άργους με τίτλο «Το σχέδιον της πόλεως», διαβάζουμε τα εξής:

«Έρχομαι και πάλιν να υπενθυμίσω εις μερικούς αγαπητούς μου συμπολίτας, τους πιθανόν σκεπτομένους με την άφιξιν του καλοκαιριού ν' ανεγείρουν οικίας ή να επεκτείνουν τας ήδη υπάρχουσας των προσθέτοντες δωμάτια, χωρίς να ερωτήσουν κανένα καθό προστατενόμενοι από τα απόκρυφα στενά, όπου κατοικούν, αδιαφορούντες δια σχεδιαγράμματα ή καταρτίζοντες ιδικής των εμπνεύσεως τοιαύτα από τον θρόνον της κρύπτης των, αδιαφορούντες δια συνθήκας υγιεινής και καλαισθησίας...».

Τα όρια της πόλης καθορίζουν και συγκεκριμένες παραβατικές συμπεριφορές στο επίπεδο των πολεοδομικών παρεμβάσεων, ώστε να δοθεί λύση σε οικιστικές ανάγκες και παράλληλα, να ανατροφοδοτείται η ισχύς του πελατειακού πολιτικού συστήματος σε όλη τη χώρα. Δεν είναι όμως το μοναδικό πρόβλημα που επηρεάζει αρνητικά τη φυσιογνωμία της πόλης. Δεκάδες είναι τα άρθρα, οι διαμαρτυρίες και οι υποδείξεις που καταγράφονται στον

³³ Ε.Π.Δημητριάδης, ό.π., 26.

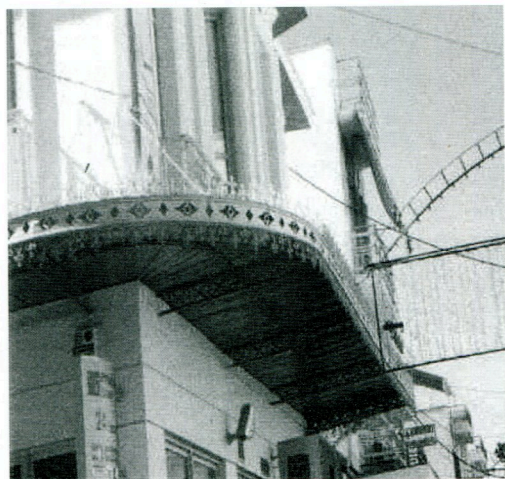
³⁴ Αναφορά στα σχετικά έγγραφα γίνεται επίσης από τον Ι.Ζεγκίνη, «Το Άργος δια μέσου των αιώνων», Αθήνα, 1968.

³⁵ Β.Δωροβίνης ό.π., 167.

τύπο για την κατάσταση βασικών υποδομών όπως δρόμοι³⁶, πλατείες, αποχέτευση, κτλ, ενώ ήδη μέχρι το 1940 δεν είχε ολοκληρωθεί με βασικό τρόπο, ένα σημαντικό έργο αστικής ανάπτυξης όπως ο εξηλεκτρισμός αλλά, φυσικά, το πρόβλημα αυτό απασχόλησε το σύνολο των ελληνικών αστικών δικτύων. Το ίδιο συμβαίνει και με τα θέματα δημόσιας υγιεινής, με πιο χαρακτηριστικό ίσως το πρόβλημα των «δημόσιων ουρητηρίων», το οποίο αναφέρεται για μεγάλο χρονικό διάστημα και σε πολλά άρθρα.

Όμως, παρά τα προβλήματα και τους αργούς ρυθμούς αστικής ανάπτυξης, τουλάχιστον στο επίπεδο των υποδομών, με το νέο ελληνικό κράτος επηρεάζεται και η αρχιτεκτονική στο Άργος. Δεν γίνεται βεβαίως κανένας σοβαρός πολεοδομικός σχεδιασμός, ούτε καν υιοθετούνται κάποια έτοιμα πολεοδομικά σχέδια ή έστω βασικές τους αρχές. Υιοθετείται όμως ο νεοκλασικός αρχιτεκτονικός ρυθμός, ενώ είναι έκδηλη η έλξη την οποία ασκεί η νέα πρωτεύουσα, όπως και στα υπόλοιπα επαρχιακά αστικά κέντρα. Συχνά, σε κείμενα ή διαφημίσεις ή καταχωρήσεις καταστημάτων ο χαρακτηρισμός «...είναι αθηναϊκώτατον» αποτελεί βασικό στοιχείο μιας θετικής κριτικής και μιας ποιοτικής διαφοροποίησης σε σχέση με τα καταστήματα που παραμένουν «επαρχιακά».

Μια σειρά από σημαντικά κτίρια ορίζουν το μέτρο της αστικής ανάκαμψης της πόλης προς το τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα, χωρίς αυτό να σημαίνει πως η φυσιογνωμία της πόλης αλλάζει ριζικά. Ας σημειωθεί πως μόλις το 1935 αρχίζει να χρησιμοποιείται το σύστημα ονοματοθεσίας των οδών χωρίς όμως να γενικεύεται, διότι ισχύει παράλληλα και το παλαιό σύστημα αναγνώρισης : «δίπλα στο...», «Πίσω από το...». Ορισμένοι δημόσιοι χώροι τονίζονται ιδιαίτερα από ιστορικά κτίρια νεοκλασικής αρχιτεκτονικής χωρίς, δυστυχώς,

36 Ενδεικτικά θα αναφέρω το κύριο άρθρο της εφημερίδας «Ασπίς του Άργους» (25-9-1938), με τίτλο «Αι ανάγκαι της πόλεως», στο οποίο καταγράφονται τα τεράστια προβλήματα με το αστικό οδικό δίκτυο :

«Αφ' ενός αι πρώται βροχαί αίτινες μετέβαλον τας οδούς της πόλεως και ιδίως του Νοτιοανατολικού τμήματος εις ποταμούς και τας πλατείας εις λίμνας λόγω της ανυπαρξίας ή ανεπαρκείας των υπονόμων...».

Το 1962 το «Αργεϊακόν Βήμα» (4-4-1962) στη στήλη με τίτλο «Αι οδοί Ηρακλέους και Νιόβης» σημειώνει :

«Εάν έπρεπε να απαριθμήσωμε όλας τας οδούς της πόλεως αι οποίαι χρήζουν επισκευής ή έπρεπε να είπωμεν μονολεκτικώς «όλοι» ή να κατακλύσωμε με τας ονομασίας των πολλάς στίλας...αναφέρονε χαρακτηριστικώς τας οδούς Νιόβης και Ηρακλέους αι οποίαι είναι εντελώς αδιάβατοι».

Η ίδια εφημερίδα στη στήλη με τίτλο «Τα παραπήγματα του προσφυγικού συνοικισμού», αποκαλεί «άθλο» την κατεδάφιση «του αστικού προσφυγικού συνοικισμού έναντι του Νεκροταφείου».

να διατηρήσουν ένα συνολικό αρχιτεκτονικό χαρακτήρα, Τέτοια είναι η περίπτωση της πλατείας του Αγ. Πέτρου, στην οποία οι «νεοελληνικές παρεμβάσεις-μιπτόν» αφήρεσαν τη δυνατότητα διατήρησης ενός αρχιτεκτονικού συνόλου. Το ίδιο συμβαίνει και με το κτίριο του «Δαναού», ένα πραγματικό στολίδι για την πόλη μετά την αναπαλαίωσή του, πνιγμένο από «νεοελληνικά» κτίρια.

Σημαντικά κτίρια επίσης, όπως η νεοκλασική αγορά και οι στρατώνες του Καποδίστρια όχι μόνο δεν εντάσσονται σ' ένα σύνολο αρχιτεκτονικό με σκοπό την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και της φυσιογνωμίας της πόλης, αλλά δέχονται βάρβαρες προσθήκες (τέντες, τσίγκους, κλπ) που αλλοιώνουν την εικόνα τους και δημιουργούν ένα άσχημο περιβάλλον για την πόλη. Όλα αυτά τα ζητήματα είναι άμεσα συνδεδεμένα με την ελκυστικότητα της πόλης και την κίνηση προς αυτήν³⁷. Ένα απωθητικό πολεοδομικό περιβάλλον θα δημιουργεί όλο και περισσότερα προβλήματα στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης. Το περιβάλλον είναι αφιλόξενο. Η πόλη δεν είναι ορατή και ούτε μπορεί κανείς να τη γνωρίσει. Δεν αφήνεται στις πολλαπλές αναγνώσεις των επισκεπτών και όμως μιλάμε για την «αρχαιότερη πόλη της Ευρώπης» και για ένα πολιτιστικό πλούτο, που ελάχιστες πόλεις διαθέτουν. Ο πλούτος αυτός δεν στηρίζεται αποκλειστικά στην αρχαιοελληνική καταγωγή του. Ακόμη και στη σύγχρονη ιστορία της πόλης βρίσκουμε πολλά στοιχεία, για να στηρίξουμε τον πολιτισμό της και να την κάνουμε ελκυστική. Ουσιαστικά, δεν υπάρχει κανένα σχέδιο και καμία πολιτική που να καθορίζουν, ή να το επιχειρούν, τη σχέση μεταξύ χώρου και

37 Μια μεγάλη συζήτηση διεξάγεται, σχεδόν σε καθημερινή βάση, μεταξύ δημοτών και κυρίως των επαγγελματιών, σχετικά με την κίνηση (εμπορική, τουριστική, κτλ) στην πόλη. Το πρόβλημα ενός οικιστικού περιβάλλοντος που απωθεί και των προβληματικών υποδομών του (χώροι στάθμευσης, σχεδόν ανύπαρκτη πεζοδρόμηση, καθαριότητα, απαράδεκτο αστικό οδικό δίκτυο, κτλ), δεν είναι καθόλου καινούριο. Και στο σημείο αυτό διαπιστώνουμε μια εκπληκτική ιστορική συνέχεια. Το 1938 η «Ασπίς» του Άργους, στο κύριο άρθρο που ήδη αναφέραμε («Αι ανάγκαι της πόλεως») σημειώνει : «...η εις το Αρχαίον Θέατρον της Επιδαύρου δοθείσα παράστασις και η λόγω αυτής άφιξις πολυαριθμών εκδρομέων οίτινες κατέλυσαν όλοι εις Ναύπλιον δεινοπαθήσαντες δε τόσον εις εύρεσιν στέγης όσον και τροφής αγνοήσαντες όμως την πόλιν μας».

Κάτι ανάλογο μπορούμε να παρατηρήσουμε και για τους δημόσιους χώρους, η σημασία των οποίων είναι μεγάλη χωρίς όμως, μέχρι σήμερα, να γίνονται οργανωμένες παρεμβάσεις για την ανάδειξή τους και για την ένταξή τους στο σύνολο του αστικού ιστού. Οι πλατείες και οι αγορές είναι δυο πρώτοι βασικοί δημόσιοι χώροι σε όλες τις κοινωνίες. Στην περίπτωση που εξετάζουμε, υπάρχει ένα πλήθος τέτοιων χώρων με κυριότερους την πλατεία Αγ. Πέτρου, την πλατεία Δερβενακίων (Σιταροπάζαρο), τους στρατώνες Καποδίστρια και την αγορά. Μια σοβαρή καταγραφή και μελέτη ανάλογων χώρων θα αποδείκνυε το μεγάλο πλούτο της πόλης και τις δυνατότητες ένταξής τους, με μικρού κόστους παρεμβάσεις, σ' ένα πολεοδομικό σχεδιασμό με τριπλό στόχο : ανάδειξη της φυσιογνωμίας της πόλης, ελκυστικό αστικό περιβάλλον, οικονομική ανάπτυξη.

38 J.Remy, L.Voyé, *Ville: ordre et violence*, PUF, Paris, 1989, 116. Οι συγγραφείς αναφέρουν το σημαντικό ρόλο των παράλληλων οικονομικών διαδράσεων σ' ένα αστικό περιβάλλον, οι οποίες δεν προέρχονται από μια κλασική σχέση ανταλλαγών και, ιδιαίτερα για την καπιταλιστική κοινωνία, από μια οργανωμένη σχέση της αγοράς. Έτσι, διαπιστώνεται η συμπληρωματικότητα ενός οργανωμένου αστικού περιβάλλοντος και κοινωνικο-οικονομικών δραστηριοτήτων. «Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, στην περίπτωση ενός καθαριστηρίου ρούχων που βρίσκεται δίπλα σε μια επιχείρηση η οποία μολύνει το περιβάλλον με καπνό και σκόνη. Αντίθετα, μια μπουρρία η οποία βρίσκεται δίπλα σ' ένα κινηματογράφο θα ωφεληθεί από τον εμπορικό δυναμισμό του ή θα ακολουθήσει την πτωτική εμπορική δραστηριότητά του».

40 Το 1818 ο Ρ.Ρ. Laurent βρίσκεται στο Άργος και καταγράφει τις εντυπώσεις του από το παζάρι: «Ήταν Κυριακή, μέρα του παζαριού. Το Άργος είχε πλημμυρίσει από χωριάτες. Οι δρόμοι γεμάτοι από στοίβες παπουτσιών και υφασμάτων και από φρούτα κάθε λογής. Μεγάλος συνωστισμός», (Κ. Σιμόπουλος, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα: 1700-1800, Αθήνα, 1988, 476).

42 Το Άργος δια μέσου των αιώνων, ό.π., 274.

44 Σχετικά με το θέμα αυτό, η μελέτη μου για τα "Στέκια του Άργους," μέχρι και το 1940 βρίσκεται στη διαδικασία της έκδοσης από το Σύλλογο Αργείων "Δαναός", ενώ μια συστηματική αναλυτική μελέτη για το ίδιο θέμα βρίσκεται στο τελικό στάδιο της συγγραφής.

αποτελούσαν βασικούς διαύλους επικοινωνίας και πληροφόρησης και συνέβαλλαν σημαντικά στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του Άργους. Θα πρέπει όμως και πάλι να σημειώσουμε πως ούτε οι χώροι αυτοί έχουν ενταχθεί σ' ένα σοβαρά μελετημένο αστικό σχεδιασμό. Ορισμένοι δε, οι οποίοι φαίνεται πως αποτελούσαν σημείο αναφοράς της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, χάθηκαν κάτω από την πίεση μιας άναρχης αστικής ανάπτυξης. Στις περιπτώσεις πάντως αυτές, η συστηματική έρευνα θα βοηθήσει πολύ τόσο στην ανασύσταση και καταγραφή του ιστορικού αστικού ιστού, όσο και στην κατανόηση της οργάνωσης και των λειτουργιών των δικτύων κοινωνικών σχέσεων ώστε να υπάρξει η βάση για το έργο - αν κάποτε αρχίσει - των συνδυασμένων πολεοδομικών παρεμβάσεων για την αναμόρφωση των αστικών χώρων.

2.3. Οικονομικά, επαγγελματικά, κοινωνικά στοιχεία.

Η διαδικασία αστικοποίησης του Άργους, όπως σημείωσα και στην εισαγωγή, δεν είναι αποτέλεσμα μιας απλής πληθυσμιακής μεταβολής. Είναι συνδυασμός δεδομένων τα οποία θα καθορίσουν επίσης την ένταση και το βαθμό αστικοποίησης καθώς και τη φυσιογνωμία της πόλης. Στα δεδομένα αυτά συγκαταλέγονται η δομή και το είδος των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Το Άργος χαρακτηρίζεται κυρίως ως κέντρο μιας ευρύτερης αγροτικής περιοχής⁴⁵ και για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα χαρακτηρίζεται ως ημιαστική περιοχή. Συνδέεται άμεσα με την αγροτική παραγωγή τόσο λόγω των οικονομικών ανταλλαγών με τους γειτονικούς πληθυσμούς, όσο και λόγω των ιδίων των κατοίκων, οι οποίοι εξακολουθούν να ασχολούνται με αγροτικές καλλιέργειες. Θα πρέπει κάποτε να καταδειχθεί η ποιοτική και ποσοτική διαφοροποίηση σε σχέση με άλλου τύπου οικονομικές δραστηριότητες όπως το εμπόριο και η βιοτεχνία. Επίσης θα πρέπει να καταγραφεί, κατά περιόδους πλέον, η διαφοροποίηση αυτή. Στο σημερινό επίπεδο έρευνας μόνο σημαντικές ενδείξεις μπορούν να παρουσιαστούν.

Μέχρι το 1940, μπορούμε με βεβαιότητα να καθορίσουμε τη διαδικασία διαμόρφωσης μιας αστικής φυσιογνωμίας με βάση τα οικονομικά, επαγγελματικά και κοινωνικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας. Η πηγή των στοιχείων αυτών είναι κυρίως ο τύπος της εποχής και ιδιαίτερα οι καταχωρίσεις επαγγελματιών. Με εξαίρεση λοιπόν τον αγροτικό τομέα, ο οποίος απορροφά ένα μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού στη βασική περίοδο 1925-1940, παρατηρούμε τα εξής:

- Μέχρι το 1935 διαμορφώνεται ένας γενικός επαγγελματικός χάρτης ελεύθερων

⁴⁵ Τη σημασία της θέσης αυτής και την επίδρασή της στον αρχιτεκτονικό ρυθμό σημειώνει και ο Β.Δωροβίνης γράφοντας : «Οι κάτοικοι του Άργους ζουν, την εποχή εκείνη, όχι σε μια αστική πόλη, αλλά σε ένα γεωργικό κέντρο μιας ευρύτερης περιοχής, στηριγμένο αποκλειστικά στη γεωργική οικονομία. Φροντίζουν να αντεπεξέλθουν άμεσα στις ανάγκες τους για κατοικία με την κατασκευή οικημάτων ημιαστικού, θα λέγαμε, χαρακτήρα. Σπίτια παλιών και ιστορικών οικογενειών, όπως των Βλάσπιδων και των Περρουκαίων δεν αποτελούν εξαίρεση. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τη δεκαετία 1827-1837 δεν κτίζονται παρά μόνο τέσσερα σπίτια με "έντεχνη" αρχιτεκτονική και με ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ρυθμό : του στρατηγού Δ.Τσώκη, του αδελφού του Γεωργίου Τσώκη, του στρατηγού Γκόρντον και του Ντώκινς", ("Η παραδοσιακή....", ό.π., 168-169).

επαγγελματιών και μισθωτών. Ιδιαίτερη βαρύτητα έχουν τα ιατρικά επαγγέλματα, διότι αποτελούν ένα σημαντικό δείκτη αστικοποίησης λόγω των υπηρεσιών που προσφέρουν. Χωρίς να μπορούμε να καθορίσουμε το ακριβές ποσοστό των ελεύθερων επαγγελματιών για την περίοδο αυτή, έχουμε τις παρακάτω καταγραφές :

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ	ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΕΣ
ΙΑΤΡΙΚΑ	16	Οδοντίατροι (2) - Μαία (1) - Γυναικολόγοι (1) - Ωτορινολαρυγγολόγος (1)- Παθολόγοι (1) - Παιδίατροι (1) - Οφθαλμίατροι (1) - Οπτικά (1) - Ακτινολογικό(2) -Φυσιοθεραπευτές (1) – Φαρμακεία (4)
ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ	3	
ΑΣΦΑΛΙΣΤΕΣ	2	
ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ	3	
ΕΜΠΟΡΙΚΑ	43	Κομμωτήρια (2) - Ένδυση/υπόδηση (9) - Ωρολογοποιός (1)-Επιπλα (1) - Φυτά (1) - Ηλεκτρικά (1) - Λιπάσματα (1) - Τρόφιμα /καφεινεία/ ταβέρνες (27)
ΧΗΜΕΙΟ	1	
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ	1	
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ	3	
ΣΧΟΛΗ ΟΔΗΓΩΝ	1	

Θα πρέπει να σημειωθεί ιδιαίτερα πως ήδη την περίοδο αυτή ιδρύονται το Ταχ. Ταμειούχριο, η Εμπορική Τράπεζα και η Τράπεζα Αθηνών. Την ίδια περίοδο αρχίζει και η λειτουργία των ταχυδρομείων-ηλεκτροφώνων.

- Μέχρι το 1940 ολοκληρώνεται ο γενικός επαγγελματικός χάρτης της περιόδου⁴⁶. Η ποιοτική διαφορά με την προηγούμενη περίοδο διαπιστώνεται περισσότερο στην αύξηση των ιατρικών επαγγελμάτων, αλλά και την παρουσία νέων ειδικοτήτων όπως επίσης και συμβολαιογράφων, μηχανικών κτλ. Νέοι πιστωτικοί οργανισμοί ιδρύονται με κυριότερο αυτόν της Αγροτικής Τράπεζας. Ο τομέας όμως, στον οποίο διαπιστώνεται μια σημαντική διαφοροποίηση τόσο ως προς την επιχειρηματική δραστηριότητα, όσο και ως προς την απορρόφηση εργατικού δυναμικού, στοιχείου ικανού να προσελκύσει μετανάστες κυρίως από τις γύρω περιοχές, είναι ο βιομηχανικός - βιοτεχνικός. Βιομηχανίες ψύχους (Καράμπελας-Λέκκας), Υφαντουργία (Αργολική, Μπόμπου, κ.α), κατασκευές⁴⁷, αποτελούν τομείς επιχειρηματικής δραστηριότητας που συνδιαμορφώνουν τη δεκαεπταετία μέχρι τον πόλεμο, τον εργατικό⁴⁸ χαρακτήρα ενός μεγάλου μέρους της αγροτικής κοινωνίας. Παράλληλα με αυτά, ένα σύνολο λαϊκών

⁴⁶ Σημειώνω ιδιαίτερα το «γενικός», διότι ουσιαστικά δεν ολοκληρώνονται ποτέ λόγω των αλλαγών στις επαγγελματικές δραστηριότητες, την παρουσία νέων επαγγελματιών, κτλ.

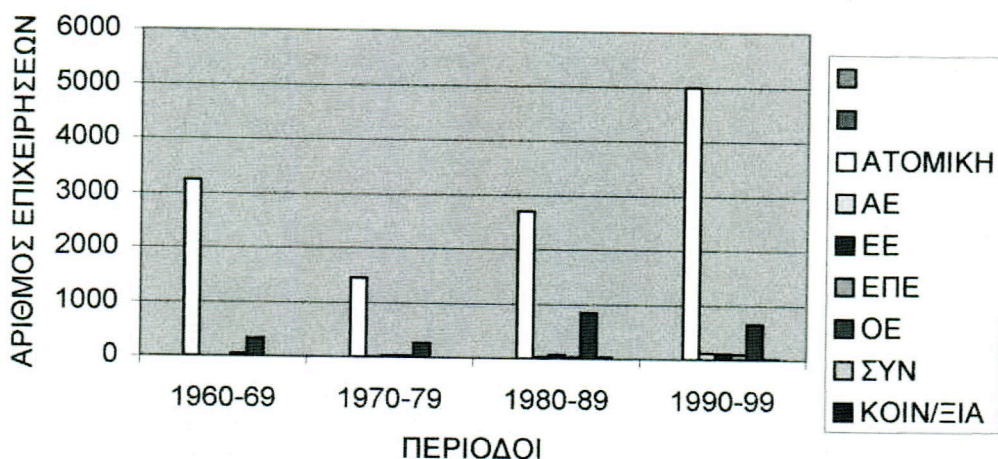
⁴⁷ Μια πρώτη προσπάθεια χαρτογράφησης των επαγγελματικών δραστηριοτήτων και χώρων έκανα το 2003. Μέρος της προσπάθειας αυτής δημοσιεύτηκε στο Χριστουγεννιάτικο αφιέρωμα της εφημερίδας "Αργολίδα" με τίτλο : "Άργος : επαγγελματικοί χώροι, χώροι ιστορίας, χώροι πολιτισμού", 23 Δεκεμβρίου 2003.

⁴⁸ Σημαντικά στοιχεία για το εργατικό κίνημα και γενικότερα τον κόσμο της εργασίας στο Άργος δεν έχουν γίνει αντικείμενο συστηματικής μελέτης. Στις ελάχιστες αναφορές συγκαταλέγονται τα άρθρα του Β.Δωροβίνη στην εφημερίδα "Θάρος" (Ιούλιος 1984), σχετικά με την απεργία του 1933 με αφορμή την απόλυση εργάτριας από την υφαντουργία Ρόικα/Αφροί Παζιώτα.

ταβερνών και καφενείων συμπληρώνει την εικόνα μιας πόλης με εργατική/αγροτική φυσιογνωμία. Τέλος, στην ύπαρξη ενός μοναδικού κέντρου (Γούβα) το οποίο λειτουργεί ως κέντρο οικονομικών ανταλλαγών και αγοράς εργασίας για τα λαϊκά στρώματα, θα αναφερθώ στη συνέχεια.

Το τέλος του πολέμου βρίσκει την αγροτική παραγωγή και τη βιομηχανική υποδομή διαλυμένες και σε αρκετές περιπτώσεις κατεστραμμένες. Όμως, ήδη από το τέλος της δεκαετίας του '40, η βιοτεχνική-βιομηχανική δραστηριότητα αρχίζει και πάλι με ανοδική εξέλιξη μέχρι και τη δεκαετία του '80. Ο βιοτεχνικός-βιομηχανικός ιστός εμπλουτίζεται με νέες επιχειρήσεις κυρίως στον τομέα της υφαντουργίας και ο εμπορικός τομέας όπως και εκείνος των υπηρεσιών εξελίσσονται με ταχύτατους ρυθμούς.

ΕΞΕΛΙΞΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ (ΕΙΔΟΣ)

Πηγή : Γ.Κόνδης - Β.Τσιλιμίσκρας, Η επιχειρηματική λογική στην Αργολίδα, (αδημοσίευτη έρευνα⁴⁹).

Παρά τις παροδικές αρνητικές οικονομικές συγκυρίες, οι οικονομικές-επαγγελματικές δραστηριότητες αναπτύσσονται και η αστική φυσιογνωμία της πόλης ενισχύεται μαζί τους χωρίς όμως, όπως ήδη σημείωσα, να εκφράζεται από έναν οργανωμένο πολεοδομικό σχεδιασμό. Αντίθετα, η σχέση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και της αντίστοιχης πολεοδομικής δε χαρακτηρίζεται από μια θετική ποιοτική αναλογία, αλλά από μια αρνητική, σε βάρος της δεύτερης, αναλογία : όσο πιο θετικά εξελίσσεται η τοπική οικονομία, τόσο πιο επιβαρυντικά λειτουργεί η ανάπτυξη αυτή στο πολεοδομικό περιβάλλον. Αν και θα αφιερώσω στη συνέχεια ένα μέρος της ανάλυσης για την εξήγηση αυτής της σχέσης, θα πρέπει ήδη να αναφέρω πως το Άργος δεν αποτέλεσε εξαίρεση αλλά την επιβεβαίωση του κανόνα, στον οποίο βασίστηκε η αστική ανάπτυξη στη χώρα μας. Στην απουσία, δηλαδή, μιας οικονομικής, πολιτικής και ιδε-

⁴⁹ Μέρος της έρευνας παρουσιάστηκε στις 8-11-2003 στο 1ο Αναπτυξιακό Συνέδριο Αργολίδας που οργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο Πειραιά με τίτλο : «Η συμβολή του κόσμου της Παιδείας στην Ανάπτυξη της Αργολίδας», 7-8-9 Νοεμβρίου 2003.

ολογικής δύναμης (εθνική αστική τάξη) που θα αποτελούσε το φορέα μιας τέτοιας αναπτυξιακής πολιτικής και την επιβολή μιας παρασιτικής-αντιπαραγωγικής γαιοκτητικής ολιγαρχίας. Η τελευταία, με τη βοήθεια μιας διαρκώς διευρυνόμενης μικροαστικής τάξης, αποτέλεσε τη βασική τροχοπέδη στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους, την αστική ανάπτυξη, και διαμόρφωσε τον εκτρωματικό χαρακτήρα της σύγχρονης ελληνικής πόλης.

Ένα τελευταίο στοιχείο κεφαλαιώδους σημασίας για την «ανάγνωση της αστικοποίησης» στο Άργος, είναι η δημιουργία σωματείων και συλλόγων. Πρόκειται για τη σημαντικότερη μορφή αστικής οργάνωσης τόσο για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων συμφερόντων επαγγελματιών ή άλλων, όσο και για τη διαμόρφωση συγκεκριμένης κοινοτικής ταυτότητας η οποία αναπαράγει σχέσεις και δεσμούς με διάφορους τρόπους : εορταστικές εκδηλώσεις, κοινωνικό έργο, εργασιακά συμφέροντα και στόχοι, κτλ. Ο Σύλλογος Αργείων «Δαναός» (1894), αποτελεί ίσως το καλύτερο παράδειγμα λόγω της ποικιλίας του έργου του στην πόλη (κοινωνικός, εκπαιδευτικός, θρησκευτικός, κ.α). Ο Ι.Ζεγκίνης επίσης αναφέρει πως το αρχαιότερο σωματείο είναι εκείνο των «Κουρέων», που ιδρύεται το 1843.

Θα πρέπει, επίσης, να θυμίσω εδώ ότι η αστική οργάνωση και συγκρότηση προσλαμβάνει εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα και συμβαδίζει με μια σημαντική ιστορική και κοινωνική μεταβολή : το πέρασμα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο Εθνικό Κράτος⁵⁰. Ενώ λοιπόν στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι συνενώσεις δεν αντιμετωπίζονται ως

ΕΟΡΤΑΖΟΝΤΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ

Τὸ κάλλιστον καὶ φιλοπρόεδρον σωματεῖον τῶν κουρέων τῆς πόλεώς μας, τὸ ὁποῖον ἑώρτασε τὴν παρελθούσαν Πέμπτην, ἑορτὴν τῆς Ἀναλήψεως, εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Κατακεκυρμένην.

Εἰς τὸ μέσον διακρίνεται ὁ δραστήριος καὶ προσηνὴς Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου κ. Ἰωάν. Δ. Χαχάγιας.

⁵⁰ Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στο επίπεδο της κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης καθώς και οι μορφές πολιτικής συμμετοχής και παρέμβασης των κοινωνικών ομάδων είναι άμεσα συνδεδεμένες με την οργάνωση και χρήση των δημόσιων χώρων. Τα ιδιαίτερα στοιχεία της μεταβολής από τη μία κατάσταση (Οθωμανική Αυτοκρατορία) στην άλλη (Εθνικό Κράτος) αναλύονται στη διδακτορική μου διατριβή που εκδόθηκε πρόσφατα από τις πανεπιστημιακές εκδόσεις του Καθολικού Πανεπιστημίου της Λουβαίν με τίτλο : *De l' empire à l' Etat national. Formes d'expression politique et espaces d'organisation sociale en Grèce (1760-1860)*, Louvain-La-Neuve, 2003.

ξεχωριστή κοινωνική κατηγορία, παρά την οικονομική δύναμη που αποκτούν και τη συνακόλουθη αυξημένη παρεμβατική ικανότητά τους στη διαχείριση των κοινών, στο νέο Ελληνικό Κράτος η κατάσταση σταδιακά μεταβάλλεται. Τα σωματεία δεν αποτελούν μόνο μηχανισμό εσωτερικής επαγγελματικής οργάνωσης με σκοπό την προστασία του αντικειμένου εργασίας και της τεχνογνωσίας, αλλά εξελίσσονται και σε φορέα διαμόρφωσης αστικής και ταξικής συνείδησης.

Το Σωματείο των σαρωτροποιών σε προπολεμική φωτογραφία κατά τον εορτασμό της εικόνας του Χριστού (26 Δεκεμβρίου) στην Παναγία Κατακερμυμένη.

Συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση του νέου αστικού περιβάλλοντος και της αστικής ταυτότητας. Το «σωματείο» καταλαμβάνει ιδιαίτερη θέση στην Εγκελιανή φιλοσοφία, διότι αποτελεί τον κατεξοχήν μηχανισμό διαμόρφωσης του σώματος των «δημοτών». Στη «Φιλοσοφία του δικαίου» του 1821, ο Hegel διατυπώνει τη θέση πως τα σωματεία έχουν «συντακτική θέση στην οργάνωση της αστικής κοινωνίας»⁵¹. Φυσικά, όπως σημείωσα παραπάνω, ο ρόλος τους διαφοροποιείται ανάλογα με τον τύπο κοινωνικής οργάνωσης. Ενώ, δηλαδή, τα σωματεία είναι άμεσα συνδεδεμένα με τη μοναδικότητα της εμφάνισης και της συγκρότησης του σώματος των πολιτών-δημοτών ως πολιτικού σώματος⁵², στο νέο Ελληνικό Κράτος η λειτουργία τους θα χαρακτηριστεί κυρίως από την κλασική κρατικίστικη αντίληψη και τη

⁵¹ Δες και τη σχετική ανάλυση του M.Weber, ό.π., 22.

⁵² Είναι χαρακτηριστική η αρχιτεκτονική απεικόνιση της δημιουργίας αυτής και της μεγάλης πολιτικής και οικονομικής δύναμης στις μεγάλες πόλεις του Βορρά. Η δύναμη αυτή εκφράζεται με τις «έδρες των σωματείων» στη Γάνδη και την Μπρυξ του Βελγίου, στη Λιλλ της Γαλλίας και στις μεγάλες πόλεις της Ολλανδίας.

1929 (εορτή των Αγίων Πάντων)

ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΣΑΝΔΑΛΟΠΟΙΩΝ ΚΑΙ ΡΑΠΤΩΝ

Διακρίνεται στο μέσον ο παπα-Γιαχουντής και οι : Γκαβούνος, Κάνιστρας, Σκουριάς, Αβελκιάδης, Φωτόπουλος, Ντάνος, Μαυρομάτης, Παπαδάτος, κα.

μεταπρατική νοοτροπία, που ριζώνει σταδιακά αλλά σταθερά στο ελληνικό κοινωνικό σώμα. Αυτό βεβαίως δεν αναιρεί τη σημασία της παρουσίας τους στη διαδικασία αστικοποίησης και την οργάνωση της αστικής ταυτότητας.

Ο κατάλογος με τον οποίο επιχειρώ την καταγραφή των Ενώσεων, Συλλόγων και Σωματείων του Άργους, θα πρέπει να ολοκληρωθεί με την καταγραφή των σύγχρονων σωματείων, τα οποία δεν συμπεριέλαβα στον πίνακα αυτό. Ουσιαστικά δεν υπάρχουν άλλες διαφορές εκτός από εκείνες που έχουν καταγραφεί ενδεικτικά. Οι περισσότερες από αυτές προέρχονται από την αποδέσμευση κλάδων, οι οποίοι οργανώνονται σε νέα σωματεία (π.χ. από το Σωματείο των Υποδηματοσανδαλοποιών και Ραπτών θα δημιουργηθεί η Ένωση Ραπτών και ο Σύλλογος Υποδηματοσανδαλοποιών, κ.λ.π).

Η ίδρυση των εργατικών / επαγγελματικών σωματείων και πολιτιστικών συλλόγων, όπως επίσης και η μεταβολή στη σύνθεση και την ονομασία τους, είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της διαδικασίας αστικοποίησης του Άργους. Τα στοιχεία που παρατίθενται έχουν μια διπλή σημασία. Πρώτον, μπορεί κανείς να αντλήσει από αυτά πληροφορίες για την επαγγελματική σύσταση του πληθυσμού, επομένως και για την κοινωνική, και δεύτερον δίνεται η δυνατότητα στον ερευνητή να αξιοποιήσει τις πληροφορίες αυτές για την καλύτερη κατανόηση του ρυθμού και της έντασης του φαινομένου της αστικοποίησης. Ενώ για παράδειγμα θεωρούμε πως μέχρι το 1950 έχει αποκρυσταλλωθεί το φαινόμενο αυτό τόσο κοινωνικά όσο και χωροταξικά, οι βασικές συνιστώσες έχουν ήδη διαμορφωθεί από τις αρχές του 19ου αιώνα.

Το 1843 ιδρύεται το αρχαιότερο σωματείο της πόλης, το «Σωματείο Κουρέων»⁵³, ενώ το 1894 ιδρύεται ο σημαντικότερος σύλλογος της πόλης, «Ο Δαναός». Μέχρι και το 1940 έχει πλέον διαμορφωθεί ο χάρτης των σωματείων / συλλόγων της πόλης.

Επαγγελματικές ενώσεις-σωματεία

Δικηγορικός Σύλλογος (1933)
Ιατρικός Σύλλογος Άργους (1933)

Σύλλογος Εμποροβιομηχανικός (1933)

Σωματείο Βιοτεχνών Άργους (1933)

Σωματείο Κουρέων («1843» - 1932)
Σύλλογος Οινοπαντοπωλών (1933)

Σύλλογος Παντοπωλών –
Αλευροπωλών Άργους (1936)
Σύλλογος Υποδηματοποιών
καταστηματαρχών (1933)
Σύλλογος Σανδαλοποιών (1933)

Σύλλογος Υποδηματοποιών και Ραπτών (1934)
Σύλλογος Υποδηματεργατών Άργους (1934)
Σωματείο Αρτοποιών Άργους (1933)
Σωματείο Αρτεργατών Άργους – Ναυπλίου (1936)
Σύλλογος Ζαχαροπλαστών & Γαλακτοπωλών (1936)
Σωματείο Αμαξοκαραγωγέων Άργους (1936)
Σωματείο Οικοδόμων (1936)
Ένωση Ραπτών (1936)
Σύλλογος Ιδιωτικών Υπαλλήλων (1933)

Σύλλογος Φοροτεχνικών Υπαλλήλων (1936)
Σύνδεσμος Αυτοκινητιστών Άργους (1936)

Μεταβολή – Μετονομασία

**Εμπορικός Σύνδεσμος
Άργους(1936)
Ένωσης Βιοτεχνών
Άργους (1933)
Ομοσπονδία Επαγγελματιών
και Βιοτεχνών Άργους (1936)**

**Σωματείων Οινοπωλών
και Οινομαγεύρων
Άργους (1936)**

**Σύλλογος
Υποδηματοσανδαλοποιών(1936)**

**Σύλλογος Ιδιωτικών
Υπαλλήλων Εργατών
& Εργατριών
Υφαντουργείων(1936)
Σύλλογος Ιδιωτικών
Υπαλλήλων
Κλωστομεταξοϋφαντουργείων
(1936)**

53 Ι.Ζεγκίνης, ό.π., 164.

Πολιτιστικοί - Κοινωνικοί

Σύλλογος Αργείων «ΔΑΝΑΟΣ» (1894)

Φιλαρμονική Εταιρία (1933)

Σύλλογος Φιλοπροόδων Άργους «Η ΑΣΠΙΣ» (1933)

Ελληνοαμερικανικός Σύλλογος «Ο ΦΕΙΔΩΝ» (1933)

Σύλλογος Αρκάδων «Ο ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ» (1933)

Φυσιολατρικός Σύλλογος (1933)

Ορειβατικός Σύλλογος (1934)

Φιλοδασική Ένωση Άργους (1935)

Κυνηγετικός Σύλλογος Άργους (1935)

Φιλάνθρωπος Αδελφότης Κυριών Άργους (1933)

Σύλλογος Παλαιών Πολεμιστών (1936)

Χριστιανική Ένωσις Κυριών και Δεσποινίδων «Η ΑΓΙΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ»

Αργοναυπλιακός Σύνδεσμος Αναπήρων και Θυμάτων Πολέμου

Σύλλογος Προσφύγων Άργους

Σύλλογος Πολυτέκνων Άργους.

3

Αντί επιλόγου.

Το ζήτημα των δυο κέντρων της πόλης.

Η έρευνα για τη διαδικασία της αστικοποίησης του Άργους δημιουργεί σημαντικά ερωτηματικά σχετικά με τον έλεγχο της διαδικασίας αυτής. Ένα από αυτά αφορά την ύπαρξη και παράλληλη λειτουργία δύο κέντρων στην «καρδιά» της πόλης⁵⁴. Σημείωσα ήδη από την αρχή της έρευνας, πως το κέντρο της πόλης αποτελεί σημείο αναφοράς και πόλο οργάνωσης της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Ταυτόχρονα το κέντρο, ακριβώς επειδή είναι «κέντρο», επενδύεται με ιδιαίτερα πολιτισμικά και ιδεολογικά στοιχεία και κυρίως σ' αυτό αντικατοπτρίζεται η πολιτική και οικονομική εξουσία οργανώνοντας συμβολικά το χώρο. Δεν είναι, για

54 Μία πολύ συνοπτική παρουσίαση του θέματος έκανα στα πλαίσια της ανακοίνωσής μου για τα «Στέκια του Άργους» στο Σύλλογο Αργείων «Δαναός», 22 Μαρτίου 2003. Πολλά στοιχεία για την πόλη μπορεί να αντλήσει επίσης ο αναγνώστης από την έκδοση του Ο.Κουμαδωράκη, Γνωριμία με το Άργος. Οδοί, πλατείες, προτομές, διατηρητέα μνημεία., εκδ. ΔΕΠΟΑΡ, Άργος, 1997.

παράδειγμα, τυχαία η οργάνωση της πόλης της Δύσης γύρω από το Δημαρχείο ως συμβόλου της οικονομικής και κοινωνικής δύναμης των συντεχνιών και ως σημείου αναφοράς για τη νέα αστική οργάνωση και την κοινωνική τάξη που την προωθούσε. Η ίδια η οργάνωση του χώρου δεν αφήνει κανένα απολύτως περιθώριο αμφισβήτησης της εξουσίας αυτής μέσω της επιβλητικότητας των δημοσίων κτιρίων και της οργανωμένης διευθέτησής τους. Βεβαίως, ο συμβολισμός της εξουσίας δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο της πόλης στη Δύση⁵⁵. Στην οποιαδήποτε κοινότητα ο συμβολισμός αυτός οργανώνει απαραίτητα το γεωγραφικό κέντρο της. Ήδη αναφέραμε και τους τρόπους με τους οποίους γίνεται αυτό, στη δική μας περίπτωση, από την αρχαιοελληνική πόλη μέχρι σήμερα.

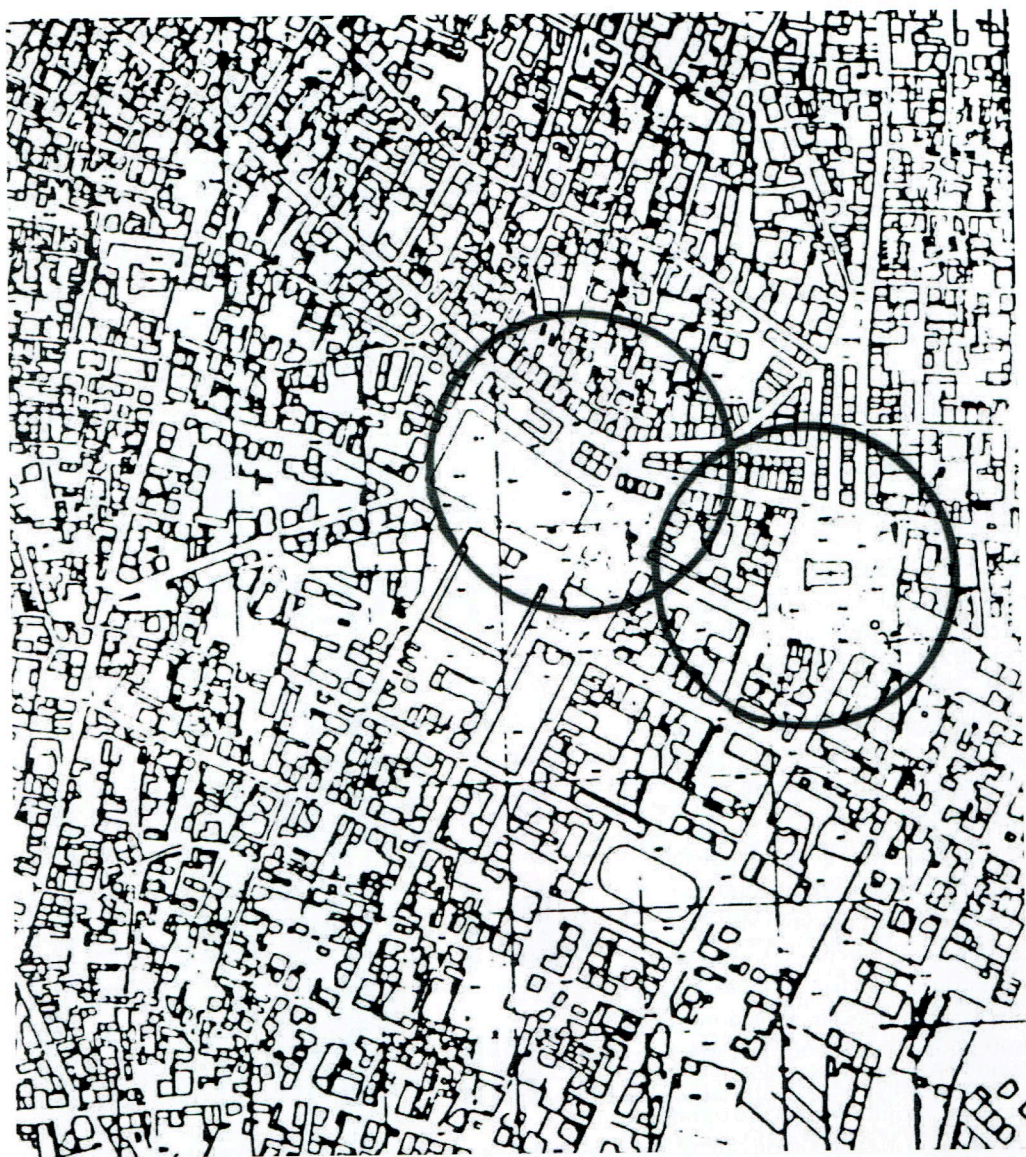
Υπάρχουν παράλληλα πολιτικές διευθέτησης χώρων και λειτουργιών. Είναι γνωστή σε ολόκληρη την Ευρώπη, η διαφοροποίηση που θα πρέπει να υπάρχει τόσο γεωγραφικά όσο και συμβολικά μεταξύ της «πόλης των ζωντανών» και της «πόλης των νεκρών». Στη βάση αυτής της νέας αστικής λογικής, απομακρύνθηκαν τα κοιμητήρια από τους περιβάλους των ναών και βρέθηκαν «εκτός των τειχών». Το ίδιο συνέβη και στην ελληνική περίπτωση, παρά το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις η εξέλιξη των πόλεων επανέφερε τα κοιμητήρια εντός των ορίων τους⁵⁶. Η αστική αντίληψη για τα κέντρα των πόλεων δεν επιτρέπει την παράλληλη χρησιμοποίηση των χώρων αυτών για δραστηριότητες άσχετες με την καθορισμένη χρήση τους. Για παράδειγμα, δεν μπορεί το κέντρο της πόλης να αποτελεί υπαίθρια αγορά εργασίας, ούτε χώρο δραστηριοτήτων αντίθετων με την ισχύουσα αστική ηθική. Το κέντρο γίνεται καθρέπτης των κοινωνικών σχέσεων, χώρος κοινωνικού θεάματος, στον οποίο παρουσιάζονται άτομα, προσωπικότητες και ομάδες. Επομένως, η γειτνίαση με χώρους των οποίων η κοινωνική, οικονομική και συμβολική χρήση δεν συμβαδίζει με την κυρίαρχη αστική ιδεολογία, θα πρέπει να θεωρηθεί ως μια διαφορετική εξέλιξη του αστικού μοντέλου ανάπτυξης. Εδώ λοιπόν τίθεται και το ερώτημα της γειτνίασης δυο βασικών κέντρων στο Άργος: της πλατείας του Αγ. Πέτρου και της Γούβας.

Η πλατεία του Αγ. Πέτρου αποτελεί σημειολογικά το βασικό κέντρο της πόλης με τους ιδιαίτερους συμβολισμούς πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας (Δημαρχείο – Εκκλησία) και μια οικονομική χρήση του χώρου που συνδυάζει περισσότερο, αλλά όχι αποκλειστικά

55 Υπάρχουν πολλές μελέτες και αναλύσεις σχετικά με το θέμα αυτό. Δεν είναι όμως τυχαία η αναφορά όλων στο Παρίσι του Haussmann (1853-1882) λόγω της πρωτοφανούς για τα ιστορικά δεδομένα κινητοποίησης κεφαλαίων και εργατικού δυναμικού σ' ένα από τα μεγαλύτερα σχέδια αστικής ανάπτυξης και ταυτόχρονα, η ιδέα της εξουσίας που καθορίζει το σύνολο των πολεοδομικών και αρχιτεκτονικών παρεμβάσεων. Μια σύντομη αλλά περιεκτική αναφορά στο θέμα αυτό στο: L.Benevolo, Η πόλη στην Ευρώπη, Αθήνα, 1999, 272-297.

Η γένεση του καπιταλισμού θα αλλάξει ριζικά τις σχέσεις αυτές και το συμβολισμό τους μέσα στο χώρο. Ο Ρ.Λ.Κνοχ σημειώνει για το θέμα αυτό: «With the rise of capitalism and the advent of the nation state, the symbolism of public and ceremonial architecture became more varied. The purpose of the symbolism, nevertheless, was the same: to legitimize a particular ideology of power systems by providing a physical focus to which sentiments could be attached». ("Symbolism, Styles and Settings. The Built Environment and the Imperatives of Urbanized Capitalism", Architecture et Comportement, Vol. 2 (1990), 110.

56 Είναι χαρακτηριστικό ότι - πρόσφατα ακόμη - το πρόγραμμα για την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων επέβαλλε την απομάκρυνση του κοιμητηρίου από τον περίβολο του βυζαντινού ναού της Παναγίας στην έξοδο της Αγ. Τριάδας Μιδέας. Όμως περισσότερο ενδεικτική της αστικής νοοτροπίας που αρχίζει να δημιουργείται στα νέα αστικά κέντρα, είναι το παρακάτω σημείωμα με τίτλο «Αι νεκρικοί πομπαι»: «Αναγνώστης μας συμμετείχε εις εκφορὰν κηδείας ἀπὸ τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Πέτρου εἰς νεκροταφεῖον Ἀγίου Νικολάου, μας περιέγραψε τὴν ἀνωμαλίαν ἥτις προεκλήθη εἰς τὴν κυκλοφορίαν τῆς οδοῦ Κορίνθου ὅπου φάλαγγες αυτοκινήτων εἶχον σχηματισθεῖ ἐκατέρωθεν. Μας συνιστᾷ δὲ νὰ ἐπανεέλθωμεν ἐπὶ τῆς προτάσεώς μας ὅπως καταργηθούν καὶ εἰς τὴν πόλιν μας αἱ νεκρικοί πομπαι ὅπως γίνεται εἰς ἄλλας πόλεις...», ΑΡΓΕΙΑΚΟΝ ΒΗΜΑ, 24-5-1970.

όπως εμφανίζεται, χαρακτηριστικά μιας μεσαίας και ανώτερης αστικής τάξης. Πράγματι, τα καταστήματα διαφοροποιούνται σταδιακά από εκείνα άλλων περιοχών της πόλης και η πελατεία τους φαίνεται να είναι διαφορετική, περισσότερο εύπορη και «καλλιεργημένη». Για παράδειγμα, οι αίθουσες «Θηβαίου» και «Ηραίου» - αίθουσες που σήμερα θα αποκαλούσαμε «πολλαπλών χρήσεων» - φιλοξενούν θεατρικές παραστάσεις, μουσικές εκδηλώσεις, κινηματογραφικές ταινίες. Η ποιότητα των έργων αυτών μαρτυρεί, μεταξύ άλλων, την ύπαρξη ενός διαφοροποιημένου κοινού σε σχέση με τα κλασικά αγροτικά/εργατικά στρώματα της πόλης.

Παράλληλα όμως με το κέντρο αυτό οργανώνεται και λειτουργεί ένα δεύτερο κέντρο επίσης σημαντικό για την πόλη, η λεγόμενη «Γούβα». Στο κέντρο αυτό εκφράζεται μια δια-

φορετική ταυτότητα : εργατική / αγροτική. Αποτελεί βασικά το κέντρο διακίνησης εργατών και αγροτών και κάθε οικονομικής δραστηριότητας. Εδώ είναι η υπαίθρια αγορά εργασίας, κλείνονται συμβόλαια και συμφωνίες, γίνονται ανταλλαγές και αγορές. Η οικονομική χρήση του χώρου είναι σαφέστατα συμβολοποιημένη από τα λαϊκά στρώματα, ενώ στα καταστήματα της περιοχής συχνάζει αποκλειστικά ο εργατικός κόσμος και οι αγρότες αλλά και όσοι κινούνται στο κοινωνικό περιθώριο, με αποτέλεσμα συχνά να υπάρχουν συμπλοκές, δολοφονίες κτλ.

Η γειτνίαση των δυο χώρων είναι σημαντική τόσο γεωγραφικά, όσο και κοινωνικά. Η εξήγηση της στενότητας του χώρου (όρια της πόλης), ή ακόμη των κλιματολογικών συνθηκών (λιγότερη υγρασία, κτλ) δεν ευσταθούν, διότι αποδείξαμε πως η συμβολική οριοθέτηση του χώρου, που απαντά σε αστικά κριτήρια, είναι καθοριστική και κυρίαρχη. Άρα, στην περίπτωση του Άργους θα πρέπει να βρούμε την απάντηση στα κριτήρια αυτά. Θα παραθέσω τα σημαντικότερα στοιχεία που απαρτίζουν, κατά τη γνώμη μου, την εξήγηση της γεωγραφικής γειτνίασης των δυο κέντρων.

Κατ' αρχήν, οι ομάδες φορείς αστικής ιδεολογίας στο Άργος ουδέποτε φαίνεται να είχαν τη δύναμη, ιδεολογική και πολιτική, επιβολής μιας αστικής ιδεολογίας για την ανάπτυξη της πόλης. Παρά τα σημάδια μιας αστικής διαχείρισης και οργάνωσης του χώρου (π.χ. κάποια νεοκλασικά κτίρια), ποτέ δεν έγινε δυνατή η αποτύπωση μιας αντίστοιχης εξουσιαστικής και ιδεολογικής σχέσης. Αυτό συμβαίνει παρά το γεγονός ότι ακόμα και σήμερα υπάρχει μια γηγενής επιχειρηματική τάξη, αλλά και στρώματα κοινωνικά τα οποία δεν μπόρεσαν ποτέ να εκφράσουν σταθερά ένα σχέδιο αστικής ανάπτυξης. Γράφοντας για την προσπάθεια δημιουργίας αστικής υποδομής ο Β.Δωροβίνης επισημαίνει τα εξής : «*Ασφαλώς, δεν είναι τυχαίο ότι πρωτοβουλίες για την προώθηση αυτής της δραστηριότητας παίρνουν δήμαρχοι και δημοτικά συμβούλια με την υπεροχή του στοιχείου των ελεύθε-*

ρων επαγγελματιών και των εμπόρων...στο όνομα του εκσυγχρονισμού και της ανάγκης εξόδου από τη μέχρι τότε κατάσταση, που συχνά ταυτίζεται με την καθυστέρηση»⁵⁷.

“ΗΡΑΙΟΝ,, ΣΗΜΕΡΟΝ

Ἰὸ Μεγαλειῶδες Ἔργον

ΤΟ ΦΙΛΗΜΑ ΜΕ ΤΗΝ ΜΟΙΡΑΙΑ ΓΥΝΑΙΚΑ ΓΚΡΕΤΑ ΓΚΑΡΜΠΟ

«ΗΡΑΙΟΝ» - 1935

57 «Η δημοτική νεοκλασική αγορά του Άργους (1889-1989)», Αρχαιολογία 29 (1988), 81.

Α. ΜΑΚΡΙΔΗΣ

Λύριον τό έσπέρας ες τόν νύκτα...

«ΘΗΒΑΙΟΣ» - 1936

Η "ΟΥΦΑ"

ΟΥΦΑ - 1936

ΕΙΣΕΡΧΟΜΕΝΗ ΕΙΣ ΝΕΑΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΘΡΙΑΜΒΩΝ

ύπόσχεται, μή φειδόμενη θυσιών, να πα-
ρυσιάση τας μεγαλύτερας έπιτυχίας τού
1936.

ΣΗΜΕΡΟΝ

ΜΕΓΑΛΗ ΚΟΣΜΙΚΗ ΠΡΕΜΙΕΡΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΕΙΡΑΝ
ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΩΝ τού 1936

Έρωτικό ποίημα
Πηγή γλυκειάς συγκινήσεως.
Τό άστρο ποδ έπαικίας κάθε
άλλο στο κινηματο στερέωμα

ΚΑΘΕΡΙΝ ΧΕΜΠΟΥΡΝ

καί ό γίγας τού παγκοσμίου κινέφω

ΣΑΡΑ ΜΠΟΥΑΓΙΕ

σε μία ιδανική, άσύγκριτη δραματική
Δημιουργία, σε μία έρωτική άποθέωσις....

ΡΑΓΙΣΜΕΝΕΣ ΚΑΡΔΙΕΣ

Είναι ή άποθέωσις των,
ή μεγαλύτερα των δημιουργία

Το ζήτημα αυτό θα πρέπει τότε να εξετασθεί λαμβάνοντας υπόψη δυο στοιχεία :

- Την σχέση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού που είναι καθοριστική για τα σχέδια πολεοδομικής εξέλιξης ενός χώρου. Στην περίπτωση αυτή, ο ρόλος της πολιτικής εξουσίας, άρα της έκφρασης του δημοσίου συμφέροντος, θα πρέπει να συνδυάσει αυτό το συμφέρον με τις πιέσεις και τις αξιώσεις των ιδιωτών. Η αναδιοργάνωση των χώρων, η επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων, η ταυτοποίηση και ο συμβολισμός των σημείων αναφοράς σε μια πόλη, όσο μεγάλη και αν είναι, ακολουθεί μια βασική συνδυαστική διαδικασία : Από τη μια το σχέδιο αστικής ανάπτυξης που προωθούν οι κυρίαρχες, πολιτικά και οικονομικά, κοινωνικές ομάδες και, από την άλλη, η σχέση που επιβάλλεται μεταξύ πολιτικής εξουσίας και ιδιωτικών συμφερόντων⁵⁸. Όταν δεν υπάρχει σχέδιο αστικής ανάπτυξης, τότε απουσιάζει πλήρως κάθε έννοια μακροπρόθεσμης παραγωγικής επένδυσης είτε

στον δημόσιο, είτε στον ιδιωτικό τομέα. Είναι βεβαίως, το κλασικό πρόβλημα που ταλανίζει συνολικά την ελληνική κοινωνία από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους και το οποίο γίνεται εντονότερα ορατό στις επαρχιακές πόλεις. Η σχέση δημόσιας εξουσίας και ιδιωτικής πρωτοβουλίας είναι σχέση παρασιτική, γι' αυτό και είναι προβληματικοί στην Ελλάδα οι μηχανισμοί και η έννοια της καπιταλιστικής τοποθέτησης σε μια ελεύθερη ανταγωνιστική αγορά. Συνεπώς, τα στρώματα που μπορούσαν

⁵⁸ Είναι σημαντικός ο ρόλος του μηχανισμού των απαλλοτριώσεων στη σχέση αυτή. Όπως σημειώνει ο L.Benevolo για τις περιπτώσεις πολεοδομικών αναδιοργανώσεων «...επανερχεται σε άλλες τεχνικές και νομικές βάσεις, ένα σύμπλεγμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας και δημόσιας εξουσίας : η απαλλοτρίωση είναι η εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα κηδεμονίας της αστικής ιδιοκτησίας. Είναι λιγότερο τραυματική στις μεγάλες εδαφικές εκτάσεις, αλλά πολύ περισσότερο στις πόλεις, όπου τα ατομικά συμφέροντα υφαίνουν ένα συμπαγές πλέγμα», ό.π., 269.

ΘΙΑΣΟΣ ΚΟΥΚΟΥΛΗ - ΡΟΥΣΣΟΥ

Ό κ. Κουκούλης

Ό κ. Ρούσσος

«ΗΡΑΙΟΝ» - 1937

να θεωρηθούν ως φορείς αστικής ανάπτυξης, κοτζαμπάσπδες που τελικά εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα, Έλληνες μεγαλοαστοί των παροικιών κτλ, προτίμησαν να κατοχυρώσουν το δικαίωμα στη μεγάλη γαιοκτησία, με αποτέλεσμα να μην επιτρέψουν την πολεοδομική εξέλιξη πόλεων, όπως στο Άργος, και να αναστείλουν κάθε κίνηση αστικού εκσυγχρονισμού διατηρώντας την εικόνα μιας πόλης-παζαριού.

• Οι κατά τόπους προύχοντες, μετά τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους, κατάφεραν να ελέγξουν τους μηχανισμούς του και μετέφεραν τις δραστηριότητές τους στο κέντρο του, δηλαδή την Αθήνα, Όμως η εξουσία και τα οικονομικά τους συμφέροντα μπορούσαν να διασφαλιστούν μόνο με την οργάνωση στο τόπο τους, ενός δικτύου εκπροσώπων που θα λειτουργούσαν ως «τοποτηρητές» για τα συμφέροντα αυτά, αλλά και ως «στοιχεία πολιτικής επαγρύπνησης και παράγοντες διαμόρφωσης κοινής γνώμης»⁵⁹. Σταδιακά με την αύξηση των οικονομικών δραστηριοτήτων, οργανώθηκε μια μικροαστική τάξη εμπόρων και επαγγελματιών και μια μεσαία τάξη περισσότερο συνδεδεμένη με παραγωγικές δραστηριότητες. Δεν μπόρεσαν όμως να προωθήσουν ή να επιβάλλουν μια άλλη πολεοδομική αντίληψη από τη στενή και αντιαναπτυξιακή που ισχύει ακόμα και σήμερα. Συνδέθηκαν και οι ίδιες με αντιπαραγωγικές αντιλήψεις και πρακτικές και ιδιαίτερα με την εκμετάλλευση των προσόδων οι οποίες προέρχονταν από οικόπεδα ή αστικά κτίρια (διαμερίσματα, καταστήματα, κλπ). Αυτό όμως είναι και το κύριο χαρακτηριστικό προμονοπωλιακών⁶⁰ μορφών οργάνωσης και διαχείρισης που επιβιώνουν με τη μικροαστική ιδεολογία των ημιαστικών στρωμάτων και η οποία αποτελεί τροχόπεδη για την αστική ανάπτυξη.

⁵⁹ Β.Φίλιας, ό.π., 147.

⁶⁰ Μια σημαντική κλασική ανάλυση για το θέμα αυτό και τη δημιουργία μικρομεσαίας αστικής τάξης από την εκμετάλλευση των προσόδων αυτών γίνεται από τον J.Lojkine, ο οποίος σημειώνει ιδιαίτερα το γεγονός ότι η έγγεια πρόσοδος αποτελεί ένα φρένο για την οικονομική ανάπτυξη «όπως επίσης και για την ελεύθερη διακίνηση των κεφαλαίων και ταυτοποιείται με την επιβίωση προμονοπωλιακών κοινωνικών στρωμάτων (μικροί ιδιοκτήτες γης) των οποίων τα ταξικά συμφέροντα είναι αντίθετα με εκείνα της μονοπωλιακής ανάπτυξης», ό.π., 137.

Το ζήτημα των δυο κέντρων της πόλης του Άργους, ακόμη και αν δεν υφίσταται σήμερα, είναι ενδεικτικό της νοοτροπίας, της ιδεολογίας και των πρακτικών που κυριάρχησαν και ισχύουν ακόμα και σήμερα. Η βραχυπρόθεσμη επενδυτική συμπεριφορά και οικονομική αντίληψη, η αντικοινωνική συμπεριφορά σε θέματα προστασίας της πολιτισμικής κληρονομιάς και του περιβάλλοντος, η μη συστηματοποιημένη αναζήτηση τρόπων ώστε η πόλη να γίνει περισσότερο ελκυστική και η οποία καταλήγει τις περισσότερες φορές σε αμφισβητούμενης ποιότητας λύσεις, δημιουργεί έναν ασφυκτικό κλοιό γύρω της, ο οποίος θα γίνεται πιο έντονος με το πέρασμα του χρόνου. Θα τελειώσω με ένα απόσπασμα του Μ.Αυγέ⁶¹ που θα πρέπει, κατά την ταπεινή μου γνώμη, να αποτελέσει στοιχείο ουσιαστικού συλλογισμού για το μέλλον της πόλης :

«Η πόλη είναι ένας κόσμος. Είναι ένας κόσμος...επειδή συνιστά έναν τόπο : ένα συμβολοποιημένο χώρο που διαθέτει σημεία αναφοράς, μνημεία, υποβλητική δύναμη, όλα όσα μοιράζονται εκείνοι που θεωρούν εαυτούς κατοίκους της πόλης. (...) Είναι δύσκολο να δημιουργηθούν τόποι, επειδή ακριβώς είναι ακόμη πιο δύσκολο να προσδιοριστούν δεσμοί».

61 ό.π., 159/172.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Αντωνόπουλος Σταμάτης Αν., Σταματέλος Σπλ.

Αντωνόπουλος βιογραφούμενος
υπό του εγγονού αυτού Σταματίου Αναστ. Αντωνοπούλου, Αθήναι,
1918.

Augé, M., Για μια Ανθρωπολογία των Σύγχρονων Κόσμων, Αθήνα,
1999.

«Αργειακά Νέα», 1-5-1934.

«Αργειακόν Βήμα», 4-4-1962, 24-5-1970.

«Ασπίς του Άργους», 25-9-1938

Benevolo, L., Η πόλη στην Ευρώπη, Αθήνα, 1999.

Billinge, M., «Η πόλη, η αστικοποίηση και η μελέτη της ιστορικής
γεωγραφίας»,
Αρχαιολογία, 64 (1997), 8-18.

Bourdin, A., «Restauration / Réhabilitation :
l'ordre symbolique de l'espace néo- bourgeois»,
Espaces et Sociétés, 30-31 (1996), 15-35.
- «La ville dans le miroir de l'ancien :
Le cas de Tours, Stanford
French Reviw, I (1977), 107-121.

Γούναρης, Α., «Πόλη-Πόλις κατά την
υστερογεωμετρική και την αρχαϊκή
περίοδο», Αρχαιολογία 63 (1997), 16-24.

Cader, J ., Le Paris Haussmannien 1853-1882.
Formes urbaines : de l'îlot à la barre,
Παρίσι, 1989.

Δανούσης, Κ., «Ο William Martin Lake στο Άργος»,
Δαναός 2 (2001), 55-88.

Δημητριάδης, Ε.Π., «Η αναγέννηση των οικισμών
του ελληνικού χώρου κατά την όψιμη τουρκοκρατία»,
Αρχαιολογία 65 (1997), 22-30.

Δωροβίνης, Β., «Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική στο Άργος», Αρχαιολογικά ανάλεκτα εξ Αθηνών, XII (1980), 160-207.

- «Capodistrias et la planification d'Argos», Bulletin de Correspondance hellénique, Ecole française d'Athènes, Αθήνα, 1980.

- « Η δημοτική νεοκλασική αγορά του Άργους (1889-1989)», Αρχαιολογία 29 (1988), 81-88.

- «Ναπεργία του 1933 στο Άργος»,
εφ. «Θάρρος», Ιούλιο 1984.

Ζεγκίνης, Ι., Το Άργος δια μέσου των αιώνων, Πύργος, 1968.

Ζήβας, Δ., Τα μνημεία και η πόλη, Αθήνα, 1997.

Hoerpfner, W., «Η πολεοδομία της Κλασικής περιόδου», Αρχαιολογία 63 (1997), 25-39.

Κιουσοπούλου, Τ., «Η ύστερη βυζαντινή πόλη», Αρχαιολογία 64 (1997), 59-64.

Κόνδης, Γ., «Περίγραμμα οργάνωσης του δημόσιου χώρου στο Άργος της Τουρκοκρατίας», Δαναός III (2003), 129-149.

- «Άργος : επαγγελματικοί χώροι, χώροι ιστορίας, χώροι πολιτισμού»,
εφ. Αργολίδα, 23 Δεκεμβρίου 2003.

- «Τα στέκια του Άργους. Οργάνωση και εξέλιξη των δικτύων κοινωνικών σχέσεων στον ημιαστικό χώρο : 1840-1940», (υπό δημοσίευση).

- De l'empire à l'Etat national. Formes d'expression politique et espaces d'organisation sociale en Grèce (1760-1860), Louvain-La-Neuve, 2003.

Κόνδης, Γ., Τσιλιμίγκρας, Β., «Η επιχειρηματική λογική στην Αργολίδα»,
(αδημοσίευτη έρευνα).

Knox, P.L., «Symbolism, Styles and Settings. The Built Environment and the Imperatives of Urbanized Capitalism», Architecture et Comportement, Vol. 2 (1990), 64-83.

Κουμαδωράκης, Ο., Ομάδα εργασίας 4ου Γυμνασίου Άργους, Γνωριμία με το Άργος. Οδοί, πλατείες, προτομές, διατηρητέα μνημεία., ΔΕΠΟΑΡ, Άργος, 1997.

Λαγόπουλος, Α-Φ., «Ο θρησκευτικός και πολιτικός συμβολισμός της πόλης στην

Αρχαία Ελλάδα», Αρχαιολογία 63 (1997), 49-55.

«Ο θρησκευτικός συμβολισμός της βυζαντινής πόλης»,
Αρχαιολογία 64 (1997), 65-74.

Lojkin, J., «Contribution à une théorie marxiste de l'urbanisation capitaliste», Cahiers Internationaux de Sociologie, Vol. L (1972), 123-146.

Λουκάκης, Π., «Σύγχρονη Ελληνική Πόλη : τάσεις μεταλλαγών στη χωρική της αστικοποίησης», *Αρχαιολογία* 65 (1997), 54-66.

Mancuso, F., «The concept of the zone in town planning theory and practice in the nineteenth and twenty centuries : its origins, implications and content», *Colloque du Crédit Communal, Spa, Urbanisme et aménagement du territoire, Textes, Louvain-La-Neuve*, 1992.

Μουτσόπουλος, Ν.Κ., «Η πρώτη βυζαντινή και μεσοβυζαντινή πόλη», *Αρχαιολογία* 64 (1997), 29-48.

Mumford, L., *La cité à travers l'histoire*, Παρίσι, 1964.

Owens, E.J., «Η Ελληνιστική Πόλη», *Αρχαιολογία* 63 (1997), 40-48.

Remy, J., Nols, E., «Economies externes et croissance u r b a i n e », *Revue Economique*, XXIII(1972), 992-1022.

Remy, J., Voyé, L., *Ville : ordre et violence*, Παρίσι, 1989.

Sève, M., *Temoignages de voyageurs et d'artistes sur la ville et les antiquités d'Argos : XVI-XIX siècles*, Thèse – Université de Paris X-Nanterre, Παρίσι, 1979. Οι γάλλοι ταξιδιώτες στο Άργος,

Ecole Française d'Athènes, Αθήνα, 1993.

Σιμόπουλος, Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. 1-4, Αθήνα, 1999.

Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21, Αθήνα, 1999.

Τοντόροφ, Ν., *Η Βαλκανική Πόλη : 15ος – 19ος αιώνας*, τ. Α-Β, Αθήνα, 1986.

Φίλιας, Β., *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα :*
1. Η νόθα αστικοποίηση,
1800-1864, Αθήνα, 1991.

«Η κοινωνία από το 1830 ως το 1881»,
Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,
Αθήνα, τ.ΙΓ (1997), 448-454.

Weber, M., *Η Πόλη*, Αθήνα, 2003.